

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra hudební výchovy

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Využití židovské hudby v hodinách hudební výchovy

The Use of Jewish Songs in Music Classes

Bc. Eva Filipová

Vedoucí práce: PhDr. Magdalena Saláková, Ph.D.

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: Český jazyk — Hudební výchova

2018

Odevzdáním této diplomové práce na téma *Využití židovské hudby v hodinách hudební výchovy* potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, 11. 7. 2018.

Eva Filipová

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucí diplomové práce PhDr. Magdaleně Salákové, Ph.D. za odborné rady, podnětné připomínky, ochotu a vstřícnost při vzniku práce. Svým učitelům a kolegům děkuji za nemalou dávku hudební, pedagogické i lidské inspirace, kterou jsem od nich mohla během studijních let čerpat. V neposlední řadě pak děkuji své rodině a kamarádům za velkou trpělivost, pochopení, naslouchání a podporu po dobu celého studia.

ABSTRAKT

Výuka židovské hudby bývá na českých školách často opomíjena. Cílem diplomové práce je prostřednictvím konkrétních návrhů výukových lekcí tuto oblast hodin hudební výchovy obohatit a rozvinout. Práce je rozdělena do dvou částí. Teoretická část (první a druhá kapitola) pojednává nejprve obecně o židovské kultuře, dějinách, náboženství, zvycích a svátcích, představeny jsou židovské jazyky a specifika Židů Aškenázských a Sefardských. Konkrétněji se následně věnuje židovské hudbě, a to popisem jednotlivých modů a hudby duchovní a světské. Účelem této části je poskytnout nezbytné širší povědomí pro výuku konkrétních lekcí. V navazující praktické části (třetí kapitola) je detailně rozpracováno pět tematických výukových bloků, které jsou sestavovány podle třífázového modelu. Jejich součástí jsou notové ukázky a použité texty; rozsáhlejší notové materiály jsou uvedeny samostatně v příloze. Kromě hudebních činností je využíváno i metod kritického myšlení, důraz je kladen na kreativitu a spolupráci studentů. Lekce slouží rozvoji klíčových kompetencí a multikulturní výchově. Nejedná se však o dogmatický návrh výukového plánu hodin hudební výchovy, nýbrž o základní inspirační zdroj pro využití jednotlivých aktivit a jejich další tvorbu.

KLÍČOVÁ SLOVA

židovská kultura, židovská hudba, hudební výchova, třífázový model, multikulturní výchova

ABSTRACT

Czech school's curriculum often omits Jewish music. Based on the proposal of concrete music classes, this thesis aims at evolving and enriching this topic. The thesis is divided into two parts. Theoretical part (chapters one and two) begins with description of Jewish culture, history, religion, habits and holidays, including Jewish languages and specifics between Ashkenazi and Sephardic Jews, and follows with description of Jewish music, comprising particular modes and religious and secular music. The objective of this part is to present necessary broader information about Jewish culture for proposed concrete classes. Practical part (third chapter) proposes five thematically divided music classes based on three-phase model. Each music class includes staves extracts and texts; sheet music is annexed. The objective of music classes, which are based on music activities and methods of critical thinking and emphasise creativity of students and cooperation among them, is to build key competences and evolve multicultural behaviour. Nonetheless, this thesis is not a dogmatic proposal of plan of music classes, but primary serves as a source of inspiration for use and further development of concrete musical activities at school.

KEY WORDS

Jewish culture, Jewish music, music education, three-phase model, multicultural education

Obsah

Úvod	8
1. Obecně o židovství	11
1.1. Kdo jsou Židé?	11
1.2. Židovské náboženství (judaismus).....	12
1.2.1. Tóra a Talmud	13
1.2.2. Synagoga	13
1.2.3. Rabín	14
1.3. Židovská tradice.....	15
1.3.1. Židovská domácnost.....	16
1.3.2. Rituální tradice	16
1.4. Židovský kalendář, svátky a významné dny	19
1.4.1. Židovský kalendář	19
1.4.2. Židovský rok	20
1.4.3. Šabat.....	20
1.4.4. Vysoké a poutní svátky.....	22
1.4.5. Významné dny.....	23
1.5. Historie židovského národa.....	25
1.5.1. Židé ve starověku	25
1.5.2. Židé ve středověku a kořeny negativního vnímání ve společnosti	27
1.5.3. Antisemitismus	28
1.6. Sefardové a Aškenázové	31
1.6.1. Sefardové.....	31
1.6.2. Aškenázové	32
1.7. Jazyky	33
1.7.1. Hebrejšťina	33
1.7.2. Jidiš	35
1.7.3. Ladino	36
1.8. Židovská Praha.....	37
2. Židovská hudba.....	39
2.1. Židovské mody, tzv. štejgers	39

2.2. Duchovní židovská hudba.....	41
2.3. Světská židovská hudba	42
2.3.1. Klezmer	42
2.3.2. Jidiš písně a chasidské melodie.....	44
2.3.3. Sefardské písně.....	45
3. Výukové lekce.....	46
3.1. Chanuka (1. — 2. třída)	48
3.1.1. Drejdl.....	52
3.2. Rabín (3. — 5. třída)	55
3.3. Svatba (6. — 7. třída).....	63
3.3.1. Od jišamá	72
3.4. Na cestě (8. — 9. třída)	74
3.5. Šabatová hostina (SŠ)	80
Závěr.....	88
Seznam použitých zdrojů	90
Seznam notových příloh.....	93

Úvod

„Soužití v různosti obohacuje, soužití v neznalosti ohrožuje.” Erazim Kohák¹

Na židovské realie narážíme v našem socio-kulturním prostředí celkem často. Ve většině českých měst můžeme navštívit synagogu nebo židovský hřbitov, židovská témata se objevují ve filmech, v literatuře, v hudbě. Naše středoevropské židovsko-křesťanské kořeny nepopřeme a ani události minulého století, kdy tento národ přišel o statisíce svých občanů, nemůžeme zamlčovat. Židovská kultura je neodtržitelnou součástí té naší, a přesto v sobě ukrývá mnohá tajemství, jež jsou pro nás tolik přitažlivá, částečně je nám tento svět blízký, částečně s sebou nese určité prvky exotiky.

Stejně tak přitažlivá pro nás může být i židovská hudba. Zatímco jsme byli povětšinou odchováni na dur-mollové tonalitě, židovské melodie využívají modálních postupů s jedenapůltónovými kroky, které mohou působit možná exoticky, ale ne tak vzdáleně jako hudba většiny asijských národů. Tato diplomová práce si tak klade za cíl zvýšit zájem o židovskou hudbu a kulturu na základních i středních školách. Věřím, že si žáci k těmto písňím velmi rychle najdou cestu, což obohatí nejen jejich hudební vnímání, ale v mnohém rozšíří obzory, protože tyto písňe s sebou nesou tradici celého židovského národa. Právě multikulturní rozvoj je v současnosti velmi aktuální a etnická hudba může být vhodným pomocníkem k novému poznání.

Cílem této práce není vytvořit kapitolu do učebnice o židovství, nýbrž jakési obyčejné pozvání k nahlédnutí do života dávných Židů a jejich tradic. A obecněji další možnost k otevřenosti vůči jiným národům či skupinám. Pokud učitel umožní svým studentům nahlédnout do života lidí, kteří mnohé skutečnosti vnímají odlišně, naučí je naslouchání cizích lidských příběhů a zkusí s nimi jejich příběhy sdílet, třeba skrze hudbu, je to to nejcennější, co může učitel svým studentům předat. Možná alespoň částečně napomůže tomu, aby bylo multikulturní soužití opravdu obohacující, nikoli ohrožující.

Diplomová práce je rozdělena do dvou částí. Teoretická část je tvořena dvěma kapitolami, jež se věnují židovskému náboženství, tradicím, jazykům, svátkům a také židovské hudbě a jejímu stručnému popisu. Snahou není podat vyčerpávající studii

¹ SPIEGEL, Paul. *Kdo jsou Židé?*. 2. vyd. Přeložil Pavel DOBŠÍK a Eva DOBŠÍKOVÁ. Brno: Barrister & Principal, 2010. ISBN 978-80-87029-97-8. s. 6.

o Židovství nebo vytvořit muzikologickou analýzu židovské hudby. Naopak. Hlavním záměrem je vytvoření souboru konkrétních lekcí pro učitele, které mohou skutečně využít při své výuce, čemuž je věnována praktická část práce. Jedná se o samostatné lekce, které mohou učitelé zařadit v rámci širších celků na různá témata. Motivace i kontext lze vždy pozměnit, nejedná se o dogmatický předpis, jak s písněmi pracovat. Spíše bychom tyto lekce mohli nazvat jako soubor několika aktivit vhodných do hodin hudební výchovy, které jsou propojeny do větších celků určených různě vyspělým školákům. Všechny aktivity si kreativní učitel může přetransformovat k jinému hudebnímu materiálu, nebo naopak využije zmíněných písní k jiným aktivitám. Pokud práce poslouží jako inspirace pro učitele hudební výchovy, bude její cíl naplněn. V neposlední řadě bych ráda poukázala na krásu židovských písní a jejich „chytlavost“, jelikož bývají ve školní praxi většinou spíše opomíjeny a téměř nevyužívány.

K tématu Židovství a židovské hudby existuje velké množství českých i zahraničních zdrojů. Hlavním zdrojem teoretických faktů a poznatků o Židovství je především kniha *Kdo jsou Židé? Paula Spiegel*, Sternova publikace *Svátky v životě Židů*, dále *Židovské tradice a zvyky* autorů Noska a Damohorské nebo příručka pro středoškolské učitele *Interkulturní vzdělávání*, vydané organizací *Člověk v tísni* v rámci projektu *Varianty*. Informace o židovské hudbě jsou čerpány převážně z článku *Tomáše Novotného Proč zpívat židovské písně*, uveřejněného v časopise *Hudební výchova*, a z textů, jež jsou součástí vydání zpěvníků židovských písní a dalších hudebnin. Při vymýšlení aktivit a didaktických postupů jsem využila inspirací načerpaných při studiu na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy, především na hodinách oborových didaktik, dále pak na mimoškolních hudebních workshopech, seminářích a kurzech.

Již několik let vznikají projekty zaměřené na rozvoj multikulturního vnímání, avšak zapojením etnické hudby do školní praxe se u nás systematicky zabývá jen několik jednotlivců. Výraznou osobností této oblasti je Zuzana Jurková², vedoucí Institutu etnomuzikologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, nebo Lenka

² Zuzana Jurková. In: *Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy* [online]. [cit. 2018-07-09]. Dostupné z: <https://fhs.cuni.cz/FHS-1305.html>.

Pospíšilová³, předsedkyně Orffovy společnosti, která vydala tři zpěvníčky s praktickými nápady k využití písní z celého světa. Tato diplomová práce volně navazuje na tyto publikace syntézou tvůrčích nápadů s využitím židovských písní a chce tak přispět k většímu zapojení etnické hudby do hodin (nejen) hudební výchovy.

V celé práci se prolíná označení „žid“ pro zástupce určitého náboženského vyznání a „Žid“ jako příslušník daného etnika. Pravopisně proto sjednotíme pro celou diplomovou práci všechna označení na Žid (případně Židovstvo), jelikož se v mnohém tyto významy překrývají. Na mnoha místech logicky dochází k jasné rozrůzněnosti obou pojetí, přesto se přikloníme k jednotnému pojetí, a tím je velké počáteční písmeno.

³ Lektorů: PaedDr. Lenka Pospíšilová. In: *Česká Orffova společnost* [online]. [cit. 2018-07-09]. Dostupné z: <http://orff.cz/cs/AboutUs/Lectors>.

1. Obecně o židovství

1.1. Kdo jsou Židé?

Židovství vzniklo před více než třemi tisíci lety, přesto je velmi náročné definovat, co všechno pod toto označení můžeme zahrnout. I mnozí Židé by se mezi sebou v leccem jistě neshodli, což potvrzuje staré pořekadlo „*Dva Židé, tři názory*“⁴.

Tradičně je jako Žid označován ten, kdo se narodil židovské matce, dále pak ten, kdo konvertoval podle *halachy*, jejich náboženského zákona. K tomuto vymezení pak ale náleží mnoho doplnění, výjimek a detailů, které z této jednoduché definice tvoří podstatně složitější záležitost.

Jak je zmíněno výše, Židovství se dědí jen po matce. Právě ta totiž obstarává „ducha židovské domácnosti“, stará se, aby jídlo bylo *košer*, zajišťuje židovskou výchovu nejmenších dětí. Matka je navíc (narozdíl od otce) vždy jistá a svůj podíl na tomto ustanovení mají i četná znásilňování židovských žen z historie. Židovská tradice označení „nemanželské dítě“ vůbec nepoužívá. Dle Norimberských zákonů⁵ z roku 1935 existují i tzv. poloviční, čtvrtinová, a dokonce také osminová Židé. Poloviční Žid je dítětem jednoho židovského a jednoho nežidovského rodiče, nehledě na to, zda je Židovkou právě matka. Židovství tyto termíny neuznává a striktně se proti nim vymezuje, vnímá je jako součást nacistických pojmenovávání.

Označení Žid se používá kromě určení příslušnosti k náboženství, také jako označení pro příslušníka národa. Mnoho Židů se cítí být součástí izraelského národa i přesto, že žijí v jiném státě⁶ (a často i na jiném kontinentě). V dnešní době migrace již tento jev, kdy se jeden člověk považuje za součást dvou národů, není tak nezvyklý.

Kromě dědičnosti existuje ještě druhý způsob, jak se stát Židem, a to konverze. Žadatel navštíví rabína se svým přáním, ten ho však musí několikrát odmítnout, aby si daný člověk vše řádně promyslel a také aby si všeho dostatečně vážil. Zhruba po jednom roce jsou přijatí adepti podrobeni tomu pravému učení — čeká je náročné studium

⁴ Spiegel, s. 41.

⁵ Norimberské zákony. In: *Vzdělávací institut* [online]. [cit. 2018-03-28] Dostupné z: http://www.vzdelavaci-institut.info/?q=system/files/Norimberske_zakony.pdf.

⁶ Spiegel, s. 13.

hebrejštiny, modliteb, zpěvů, Písma, zvyků, náboženských zákonů, pravidel soužití ženy a muže. I samotná příprava se pro obě pohlaví značně odlišuje. U mužů je zaměřena především na modlitby v synagoze a čtení z Tóry, ženy se zaměřují na rituální čistotu v manželství, svůj ženský cyklus, obstarávání domácnosti a další. Při konverzi se musí každý muž nechat *obřezat* na znamení svazku mezi Bohem a Abrahámem a jeho potomky, žena vykoná rituální koupel v *mikvích* (rituálních lázních) a přijme židovské jméno. Konvertité jsou obecně váženější⁷ než rození Židé, jelikož si ke své víře museli dojít sami, často velmi nelehkou cestou.

1.2. Židovské náboženství (judaismus)

Termín „judaismus“ má svůj etymologický původ v hebrejském slově *Jehudi*, kterým byli označováni příslušníci kmene *Judah* (podle biblického praotce Izáka). Skrze latinu (*Judaeus*), řečtinu (*Ioudaios*) a angličtinu (*Jew*) se pak vytvořil i český výraz Žid. Ten zastupuje náboženskou, kulturní i národnostní příslušnost k židovství nebo izraelskému lidu. Termín se poprvé objevuje v 1. st. n. l. a v širším pojetí zastupuje celou židovskou kulturu, tedy sociální, právní, kulturní i náboženskou tradici. Rovněž lze pojmut tento výraz jako označení pro „způsob života“ složený ze tří základních prvků, a sice víry v jediného Boha, příslušnosti k národu Židů a studia Tóry.

Jedná se o monoteistické náboženství, existuje tedy jeden pravý Bůh, Stvořitel světa, jemuž je podřízen řád přírodní i člověk sám. Bůh předal na hoře Sinaj Mojžíšovi své učení (*Tóru*) a etické zákony (*Desatero*). Tím vznikl původní židovský monoteismus, z něhož se později vyvinul dnešní judaismus, výrazně z něj čerpá křesťanství, svůj podíl má ale i na utváření islámu. Obecně lze tedy tvrdit, že významně ovlivnil celosvětový duchovně-kulturní vývoj lidstva.

⁷ Spiegel, str. 16.

1.2.1. Tóra a Talmud

Základním pojmem judaismu je *tóra*, a to hned ve dvou významech⁸. Prvním je pojmenování první části Bible, tedy *Pěti knih Mojžišových*, druhým je pak označení židovského učení a náboženských předpisů. Narozdíl od křesťanství je pro Židy závazný pouze *Starý zákon* (hebrejsky *Tanach*), jenž se dělí na tři části: *Tóru*, *Neviim* a *Ketubim*.

V *Tóre* je popsáno stvoření světa a prvního člověka, příběh o potopě světa, babylonské věži, praotcích, zničení Sodomy a Gomory, měst hříchu. Dále vypráví o životě Izraelitů, jejich vyhnání a čtyřicetiletém putování z Egypta do země zaslíbené. Končí darováním *Tóry* a smrtí Mojžíše. V *Neviim*, druhé části *Tanachu*, jsou texty historického charakteru (Jozue, Samuelovy knihy atd.) nebo příběhy králů Davida a Šalamouna. V poslední části (*Ketubim*) je převážně biblická poezie, např. žalmy, Píseň písní, kniha Job.

Tóra byla různě vykládána, studována a ústně komentována. V 6. stol. n. l. bylo vše sepsáno do obsáhlého svazku označovaného jako *Talmud*⁹. *Talmud* (z hebrejského *lilmod* — studovat nebo *lelamed* — vyučovat) není knihou, kterou lze „číst“, ale knihou, kterou je nutno studovat. Jedná se o soubor šedesáti tří knih, obsahujících učené dialogy rabínů, komentáře, komentáře ke komentářům, konečné úsudky a další. Diskuze se prolínají s příběhy, etickými ponaučeními a zásadami, ale i podstatnými historickými údaji.

1.2.2. Synagoga

Centrem náboženského života byl jeruzalémský Chrám, kam se třikrát za rok přinášely oběti. Tak tomu bylo jen do roku 70 n. l., kdy byl zbořen a Židé byli vyhnáni do různých koutů světa. Začali žít tedy v tzv. *diasporách*, kde se novými společnými centry duchovního života stávají synagogy (z řeckého *synagogein*, tedy shromáždění). V těchto náhradních místnostech se v určitou dobu lidé modlili, ale jinak se zde scházeli ke studiu svatých knih a k výuce dětí. Římané proto nazývali synagogy *Schola Judaeorum*, v jidiš *Schul*. Dodnes se v synagogách konají chrámové obřady, modlitby, bohoslužby, na mnohých místech stále plní funkci škol. U východní zdi jsou ve svatostánku na

⁸ Spiegel, s. 42.

⁹ Existují dvě verze *Talmudu* — rozsáhlejší *babylonský Talmud* a menší *jeruzalémský Talmud*.

pergamenovém svitku uloženy části *Tóry*, jež jsou předčítány na pravidelných bohoslužbách.

Kromě modlení a výuky měla synagoga v diaspoře důležitý význam jako místo ke společným oslavám. Postupně byly k synagoze přidávány i další místnosti, celková stavba se tedy zvětšovala. Tyto zákonitosti respektují všechny nové stavby. Ke každé synagoze patří též velká knihovna obsahující *Tóru*, obě verze *Talmudu*, *Rašiho komentáře*, *texty Maimonidovy*, *Mišnajot*, *Šulchan aruch* a další významné texty učenců, rabínů a mudrců. Vnitřní výstavba má tedy celkem jasná pravidla, narozdíl od vzhledu vnějšího, který jasně podléhá typickému architektonickému stylu své země a době vzniku. V Číně tak nacházíme synagogu s pagodovými střechami a v USA naopak ve stylu chýše dřevorubců. V orientálních krajích připomínají mešity, v Evropě románské a gotické kostely.

Za největší synagogu¹⁰ je považována *Bejt ha-midraš Ger* v Jeruzalémě s více než 8 500 místy, mimo Jeruzalém pak *Temple Emanu-el* v New Yorku. V Evropě zaujímá prvenství *Velká synagoga* v Budapešti, v Čechách pak *Velká synagoga* v Plzni. Nejstarší synagogou na světě, v níž se stále aktivně slouží, je pražská *Staronová synagoga*.

Pro vstup do synagogy je předepsáno několik pravidel také k oděvu a modlitebnímu vybavení. Muži by měli mít zakrytou hlavu, někteří nosí čepičku po celý den. Jedná se o tzv. *kipu* čili *jarmulku*. K důležité výbavě pro modlitbu patří také modlitební řemínky (*tfilin*), šál (*talit*) a třásně (*cicit*). Ženy jsou od těchto pravidel oproštěny.

1.2.3. Rabín

Výraz rabín (v jidiš *rebe*, v hebrejštině *rabi*) v doslovném překladu znamená „můj učitel“. Nabízí se zde přirovnání ke knězi, duchovnímu či pastorovi, což však není obsahově rovnocenné. Zatímco katolický kněz je prostředníkem mezi Bohem a člověkem, rabínova autorita tkví pouze v jeho učenosti a charakterní osobnosti. Nemá ani hierarchické zakotvení¹¹, do úřadu jej může i dnes uvést jiný rabín.

¹⁰ Synagoga. In: *Wikipedia* [online]. [cit. 2018-04-18]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Synagoga>.

¹¹ Lépe řečeno neměl, jelikož v dnešní době již rabínův úřad mnohdy nese charakter instituce.

V dnešní době rabín vykonává klasické povinnosti duchovního, tedy obřady spojené s narozením, úmrtím, svatbou, konvertováním. Dále odpovídá za dění v synagoze nebo náboženských školách, dohlíží nad vyučováním, káže, navštěvuje nemocné a duševně choré, je rádcem pro členy své obce. Radí jak v problémech manželských, tak mezilidských. Musí být tedy dobrým sociologem, psychologem, často i psychoterapeutem. Významná je též jeho funkce reprezentativní, když zastupuje židovskou obec na veřejnosti.

Narozdíl od kněze rabín nemusí řídit bohoslužby v synagogách. Od toho je na místě *chazn* (kantor), vedení modliteb se může ujmout kterýkoliv vzdělaný člen komunity. Rabín je tedy především učitelem *Tóry* (šířeji Bible, *Talmudu* a rabínských spisů), jeho úlohou je dělit se o své vědomosti s méně vzdělanými a pozvedat morální, etický i náboženský život svých spoluvěřících.

1.3. Židovská tradice

Židovské náboženství není omezeno jen na dodržování přesných pravidel a předpisů. Základem je sice studium *Tóry* a *Talmudu*, ale podstatou je uvádění teorie do praktického života, tedy žít určitým způsobem dle židovské tradice. Náboženská tradice je již od 16. století sepsána ve speciálním zákoníku závazných pravidel zvaném *halacha*. Ta obsahuje pravidla týkající se různých součástí života, např. etiky, filozofie, teologie, estetiky, náboženského i rodinného života.

Jak je uvedeno výše, základem judaismu je studium *Tóry* a dalších knih, což je u všech Židů již od dětství zajištěno v židovských školách, systému, který v mnoha komunitách dodnes funguje. Základním stupněm je tzv. *cheder*, pokračováním je pak druhý stupeň *bejt midraš*. Pokročilejší studium *Talmudu* se nazývá *ješiva*. Pro každodenní život je pak sepsáno 613 zákazů a příkazů (*micvot*), které dávají každé lidské činnosti vyšší smysl a cíl. S tím výrazně souvisí všeobecně známý výraz „košer“, jenž se často užívá i v běžné mluvě. Nejčastěji je ho užíváno v souvislosti s jídlem, avšak *košer* mohou být také lidské skutky a činy. Můžeme je tak označit tehdy, jsou-li konány v souladu s vyššími cíli a Božím přikázáním.

1.3.1. Židovská domácnost

K výbavě každé židovské domácnosti patří modlitební knihy, speciální chanukové a šabatové svícný a poháry na víno. Striktně se dodržuje rituální čistota v oblasti jídla, tzv. *kašrut* neboli pravidla pro *košer* stravování. Dle této tradice¹² jsou veškeré pokrmy děleny na povolené a zakázané, neboli rituálně čisté a nečisté, další dělení je na masité, mléčné a neutrální. Mezi rituálně nečisté (zakázané) pokrmy patří vepřové a králíčí maso nebo mořské plody (a obecně zvířata s ulitou). Ostatní maso je povolené pokud byla zvěř zabita dle předpisu jedním řezem a je z něj odstraněna všechna krev. Toto pravidlo se nazývá *schita*, česky *košerování*. Židé věří, že duše sídlí v krvi. Zvířata smějí být zabita za účelem pokrmu pro lidstvo, ale nesmí být narušena jejich duše. Z toho důvodu může košerovat jen vyškolený specialista zvaný *šochet*.

Prísne jsou také oddělovány pokrmy z masa a mléka, proto najdeme v kuchyni většinou minimálně dvě sady nádobí. Nelze je společně ani připravovat, ani pojídat. Pravidla pro časové oddělení jsou v různých kruzích odlišná, u ortodoxních Židů by měl být odstup mezi masitým a mléčným pokrmem až šest hodin, obráceně postačí hodina. Předpisy pro košer stravování jsou daleko přísnější a obsáhlejší, zde je poskytnut jen velmi stručný obecný nástin nejznámějších pravidel.

Židovský domov hraje velmi důležitou roli, slaví se v něm všechny slavnosti a svátky. Židovská manželka má odpovědnost za atmosféru domácnosti, vychovává děti a připravuje *košer* pokrmy. Speciální význam má pak jídelní stůl, který je symbolickou metaforou oltáře. Z toho důvodu by si na něj nikdo neměl sedat a při modlitbě by na něm neměl být ani jeden nůž.

1.3.2. Rituální tradice

Obřízka

Obřízka (*brit mila*) je první důležitou událostí v životě novorozence mužského pohlaví, ale smysl nelze srovnat s křesťanským křtem — dítě se stává křesťanem až po

¹² Spiegel, s. 129.

křtu, Žid se Židem narodí a je jím navždy.¹³ Obřízka se koná osmého dne po narození a je to velmi radostná událost, která se odkládá jen v případě ohrožení zdravotního stavu. K samotnému aktu může dojít kdekoliv, v nemocnici, doma, v synagoze. Vykonává jej zkušený rituální obřezávač zvaný *mohel*, ten pronáší modlitby a požehnání, a poté provede samotnou obřízku. Dítě se neuspává, neboť svazek s Bohem se uzavírá při plném vědomí.

Během obřízky se pronáší *kiduš*, slavnostní požehnání nad pohárem vína. Při obřízce oznámí otec jméno dítěte a poté se hoduje, neboť bylo dalším potomkem zajištěno pokračování židovského národa. Při narození dívek otec pronese v synagoze *kiduš*, oznámí jméno děvčátka a pozve přítomné na menší pohoštění.

Bar micva

Třináct let po obřízce se stává mladík *bar micva*, tedy synem přikázání, čímž dosáhne plnoletosti v náboženském smyslu. Dítě je od malička vychováváno podle židovských pravidel, ale až nyní se ho týkají opravdu všechny příkazy a zákazy, začíná mu podstatně tvrdší život. V první řadě je to však povolení předčítat z Tóry příslušný úsek pro určitý týden a pronášet k němu přiřazená požehnání. Po své *bar micva* si začne mladík přikládat také modlitební řemínky *tfilin*, které se nosí jen ve všední den. Dále se musí o všech postních svátcích přísně postit.

Bat micva

Jedná se o dosažení plnoletosti u dívek (*bat* = dcera), dcerou Božího přikázání se stane dívka již ve dvanácti letech. Také pro ni platí přísný půst v předepsané dny, dále příslušná přikázání pro menstruaci. Ne všichni Židé pořádají dívkám tuto slavnost — liberální ano, ortodoxní ne¹⁴.

¹³ Spiegel, s. 28.

¹⁴ Spiegel, s. 32.

Svatba

Dle Tóry není život bez partnera plnohodnotným, teprve po svatbě může člověk naplno dozrát. Jedná se o velmi radostnou, avšak zároveň značně vážnou událost pro celou rodinu. Pravidla pro svatební rituály a jejich průběh se v různých regionech významně odlišují, proto zde bude představen pouze jakýsi základ svatebních pravidel a zvyků.

Před svatebním dnem se budoucí manželé nesmí vidět po dobu jednoho dne, někdy i jednoho týdne, kdy se soustředí na nadcházející změnu a zároveň se postí, aby si vše uvědomili i na svém fyzickém prožívání. Každý zvlášť pak navštíví rituální lázně *mikve*, aby se očistili též po duchovní stránce. V den svatby se ženich s nevěstou setkají až těsně před obřadem. Nevěsta je připravena na speciálním trůnu, kam ji chodí všichni hosté obdivovat, zatímco ženich se modlí s ostatními muži ve vedlejší místnosti. Poté dojde k podpisu svatební smlouvy, neboli *ketuby*, kde je kromě příslibu celoživotní lásky sepsána také výše věna, finanční situace a podmínky pro případ rozvodu.

Těsně před příchodem pod svatební baldachýn (*chupu*) ženich přehodí nevěstě přes obličej závoj¹⁵. *Chupa*, pod níž se odehraje samotný obřad, je znázorněním budoucího společného domova a je bohatě zdobená. Nevěsta, kterou k ženichovi přivádí obě matky (nebo jiné ženy), pak muže obejde sedmkrát dokola na znamení péče¹⁶ o manžela a celoživotního spojení obou duší. Při obřadu nejprve zazní několik požehnání, muž navlékne ženě na ukazováček zlatý prsten (sám žádný prsten nedostane), přečte se *ketuba* a novomanželé se pak poprvé společně napijí vína. Stále pod *chupou* se pronáší *ševa brachot*, sedm požehnání pro svatební pár, po nichž je před ženicha postavena sklenice, kterou má rozšlápnout. Ani ne tak proto, že střepy přinášejí štěstí, ale především jako připomínka rozboření Chrámu. Při rozšlápnutí se sborově provolá „*Mazel tov!*“, tedy vše nejlepší, hodně štěstí. A v tu chvíli začíná velká hostina s živou hudbou, tancem, zpěvem a značným množstvím proslovů.

¹⁵ Tento akt je připomínkou Jákobovy svatby s Rebekou, místo které však její otec podstrčil svou druhou dceru Leu. Muž se má tímto utvrdit, že nevěstou je opravdu „ta pravá“.

¹⁶ Od této tradice se však na většině míst postupně upouští, jelikož je prosazována rovnoprávnost muže a ženy.

Smrt a pohřeb

V nemoci a posledních chvílích života by se o každého měli starat rodinní příslušníci. Kromě nich je zde také *chevra kadiša*, neboli svaté (pohřební) bratrstvo. Tato skupina se postará o většinu nutných úkonů po smrti, jako je rituální očista a oblečení do speciálního roucha. Muži jsou po oblečení přikryti *talitem*, modlitební třásně jsou symbolicky odstřiženy. Nachystaný nebožtík je poté položen do neohoblované dřevěné bedny. Někteří Židé rakve ani nepoužívají, jen zabalí mrtvého do velkého kusu látky a rovnou spustí do hrobu, aby tělo ihned spočinulo ve svaté půdě.

Po pohřbení do hrobu, které se koná většinou druhý (nejpozději třetí) den po smrti, jede celá rodina domů a začnou na týden sedět *šivu* (v překladu sedm), tedy sedm dní hlubokého smutku, kdy příbuzní nevycházejí z domu a jen sedí na malých stoličkách nebo na zemi bez bot a ostatní se o ně starají a nosí jim jídlo. Po ukončení *šivy* následuje *šlosim* (třicet), tedy první měsíc smutku. Po jeho ukončení drží pozůstalí ještě jedenáct měsíců smutek. Žijí v podstatě normálním životem, jen se neúčastní velkých oslav a pokud chystali svatbu, tak ji musí odložit.

1.4. Židovský kalendář, svátky a významné dny

1.4.1. Židovský kalendář

Hebrejský kalendář je tzv. lunárně-solární, tudíž měsíce jsou počítány dle měsíčního cyklu a roky dle slunečního. Jeden měsíc trvá 29 nebo 30 dní, 12 měsíců pak poskládá jeden rok o 354 dnech. Proto se sedmkrát za 19 solárních let musí přidat navíc jeden měsíc (*adar šeni* = druhý adar).

Bible sice počítá kalendářní rok od jara¹⁷, ale dnešní praxe označuje jako první měsíc *tišri*¹⁸. V *Mišně* jsou pak odlišeny celkem čtyři začátky nového roku (*Roš ha-šaná*)¹⁹. Hebrejský den začíná večer po západu slunce a trvá 24 hodin, tedy 12 hodin noc a 12 hodin

¹⁷ „Tento měsíc bude pro vás začátkem měsíců. Bude pro vás prvním měsícem v roce.” Ex 12,2 — Mluví se o jarním měsíci *nisan*, kdy došlo k vyvedení z Egypta.

¹⁸ Svět byl stvořen v měsíci *tišri*.

¹⁹ Nový rok pro počítání vlády krále, Nový rok pro stanovení odevzdání příspěvků z dobytka, Nový rok běžného roku, Nový rok vegetační (pro pěstování stromů a zeleniny).

den. Týden je sestaven ze sedmi dní, ale již v Bibli jsou dny číselně označovány v pořadí, v jakém byly stvořeny. *Jom rišon* (neděle) je den první, druhým dnem Stvoření je pondělí (*jom šeni*). Sedmý den neboli *šabat* zastupuje odpočinkový den, což odkazuje na sedmý den Stvoření, kdy Hospodin ustal v procesu tvoření.

1.4.2. Židovský rok

Židovský rok probíhá následovně:

1. *tišri* (září - říjen): „měsíc silných“, obsahuje významné dny *Róš ha-šaná*, *Jóm kipur* a *Sukot*, 1. den (tedy *Róš ha-šaná*) je Novým rokem pro pěstování stromů a zeleniny a také Novým rokem pro počítání obyčejných, šabatových a jubilejních roků.
2. *chešvan* (říjen - listopad): „kyselý chešvan“ = rozdíl od veselého, jelikož v něm nejsou žádné svátky, v tomto měsíci došlo k potopě světa.
3. *kislev* (listopad - prosinec): název je přejatý z Babylónie, nemá žádné vysvětlení. Slaví se v něm svátek *Chanuka*.
4. *tevet* (prosinec - leden): „mokrý měsíc“ = v Izraeli je období dešťů, jediným svátkem jsou poslední dny *Chanuky*.
5. *ševat* (leden - únor): 15. den měsíce se slaví *T"U bi-š'vat*.
6. *adar* (únor - březen): tento měsíc je naplněn hojným požehnáním, je považován za šťastné období, spadá sem Mojžišovo narození.
7. *nisan* (březen - duben): patří sem svátek *Pesach*.
8. *ijar* (květen): teplý slunný jarní měsíc.
9. *sivan* (červen - červenec): „měsíc přátelství“, slaví se svátek *Šavuot*, padesátý den od druhého dne *Pesachu*.
10. *tamuz* (červenec - srpen): 17. den je dnem smutku.
11. *av* (srpen): *menachen av* = útěšný av, 15. den = den radosti.

1.4.3. Šabat

„V šesti dnech učinil Hospodin nebe i zemi (...) a sedmého dne odpočinul.“

Exodus 20, 11

Šabat je dnem klidu, nejdůležitějším a nejsvětějším dnem židovského kalendáře, kdy se připomíná dokončení Stvoření. Povinnost ctít sedmý sváteční den jako den odpočinku je zakotvena v Desateru přikázání, které získal Mojžíš na hoře Sinaj. Tento den je určen k odpočinku a studiu, nikoli práci. Verš „*nebudeš dělat žádnou práci*“ (Ex 20, 10) byl podnětem k vytvoření seznamu celkem 39 zakázaných prací²⁰. Ze seznamu uvedme např. orání, setí, česání vlny, barvení, rozvazování uzlů, napínání nití, stavění, boření, lovení zvěře, stříhání, psaní, rozdělování a hašení ohně, nebo přenášení věcí. V dnešní době lze za přestupek²¹ považovat telefonování, jízdu autem, zapínání a vypínání televize, kouření a další. Veškeré zákazy pozbydou svou platnost, jedná-li se o záchranu lidského života.

Mimořádnost tohoto velkého dne spočívá již v důkladné přípravě. Páteční dopoledne je věnováno úklidu celého domu, přípravě tradičních pokrmů, nachystání slavnostního oblečení, ubrusu, porcelánu. Uprostřed stolu je připraven šabatový svícen s nejméně dvěma svícemi, které zapálí na začátku šabatu paní domu.

Důležitou součástí je večerní bohoslužba a následná velká hostina. Na úvod proběhne *kiduš* — požehnání a připomenutí si stvoření světa, každý se nejprve napije speciálního vína a pán domu pronese požehnání nad dvěma *chalot*.²² Poté, co si všichni umyli ruce, dostane každý jeden kousek *chaly* posypaný solí a slavnostní večeře může začít. Mezi jednotlivými pokrmy se zpívají speciálně určené písně (*z'mirot*). Této jedinečné atmosféře při dobrém jídle, pití, zpěvu a společnosti se říká *oneg šabat*, neboli „chuť šabatu“. Hostina je ukončena slavnostní modlitbou, po níž si pak někteří ještě opakují úryvky z *Talmudu* nebo čtou texty z *Tóry* na následující den.

Šabat pokračuje ranní bohoslužbou v synagoze, při níž se opět pronáší *kiduš* nad vínem. Pán domu pak pronese *kiduš* i po návratu domů, u oběda nad dvěma bochníky

²⁰ Jedná se jak o tzv. základní práce, tak i o práce odvozené. Např. od mytí je odvozeno praní prádla, od žnutí pak mj. stříhání nehtů.

²¹ NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vydání druhé, upravené a doplněné. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-2996-4. s. 194.

²² *Chala* (sg.) je bílý chléb pletený do copů, pečený na šabat a jiné slavnostní dny.

chleba nebo *macesy*²³. Při slavnostním obědě se (stejně jako při večeři) podává maso, ryby a mnohé pestré pochutiny, jako kupř. *šoulet*.

Hodinu před koncem šabatu se sejde celá obec v synagoze na společnou odpolední bohoslužbu (*mincha*), jejímž hlavním tématem je spása. Po bohoslužbě se zpravidla jí ještě tzv. třetí jídlo (*se'uda šlišít*), jež je tvořeno kouskem chleba, ovocem a ochutnáním ryby. Významem je zasvěcení všech tří jídel Bohu. Šabat končí ve chvíli, kdy se na nebi zjeví první tři hvězdy, vše je zakončeno malým obřadem *havdala*, oddělujícím šabat od ostatních dní.

1.4.4. Vysoké a poutní svátky

Vysoké svátky, doslova „hrozné dny“, jsou nazývány také jako Deset dnů pokání, a to kvůli své trýznivé a kající atmosféře. Trvají od 1. do 10. *tišri*. Židé se během těchto dní vyznávají ze svých hříchů, zpytují své svědomí a pronášejí prosebné modlitby. První dva dny, které jsou však vnímány jako jeden den dlouhý 48 hodin, označujeme jako *Roš ha-šaná*, neboli Nový rok. Dalším svátečním dnem je Den Smíření, *Jom kipur*, připadající na 10. *tišri*.

Poutní svátky popisují tři důležité okamžiky židovské historie — vyvedení z Egypta (*Pesach*), dar Zjevení Tóry na Sinaji (*Šavu'ot*) a putování a příchod do země izraelské (*Sukot*). Nosek a Damohorská uvádějí, že „z *religionistického* pohledu jsou tyto svátky v podstatě zemědělskými oslavami sklizní.“²⁴

Pesach

Pesach, slavený od 15. do 21. *nisanu*, je připomínkou vyvedení izraelského lidu z Egypta a vysvobození. Hebrejské slovo *Pesach* odkazuje na biblickou událost, kdy Hospodin překročil domy prvorozených označené krví z obětovaného beránka. Tento zásadní historický okamžik je připomínán i při každodenním čtení liturgických textů.

²³ *Maca* (sg.) je nekvašený chléb, určený pro svátek *Pesach*.

²⁴ Nosek a Damohorská, s. 205.

U nás je tento týden nazýván také jako *Svátek nekvašených chlebů*, což je dalším odkazem na Hospodinova slova, konkrétně: „*Po sedm dní budete jíst nekvašené chleby. Hned prvního dne odstraníte ze svého domu kvas.*” (Ex 12, 15)²⁵ Proto se před začátkem *Pesachu* musí odstranit z domu vše kvašené (*chamec*) a tento zákaz trvá po sedm dní. Dva dny před začátkem se koná rituál „hledání kvašeného”, při němž paní domu schová v domácnosti malý kousek *chamecu* a děti jej hledají. Následujícího dne je pak rituálně spálen. Na celý sváteční týden jsou připravovány chleby nekvašené neboli *macot*. *Pesachu* předchází ale i další přípravy, kterým je věnováno odpoledne před svátkem, kdy se nepracuje. Rabíni chodí do věznic žádat o propuštění vězňů, případně jim alespoň obstarávají *košer* potraviny.

Předvečer *Pesachu* bývá nazýván jako *sederový* (*seder* = řád). Podle přesných pravidel je slavnostně prostřen *sederový* stůl a i celý večer probíhá dle jasně stanoveného programu, jenž zahrnuje mnoho aktů, např. požehnání, půlení *macesů*, vyprávění *hagady*, mytí rukou, ochutnání hořkých bylin, křenu a ředkviček, společný dezert. Závěr *sederu* patří chvalozpěvu a společné modlitbě. Každá detailní část celé večere v sobě samozřejmě ukrývá tradiční symboliku připomínající dějinné události.

1.4.5. Významné dny

Mezi významné dny jsou tradičně řazeny *Chanuka* a *Purim*. Nejedná se přímo o svátky, ačkoliv je k oběma dnům vázáno několik tradic a ustanovení dle *halachy*. Oba dny jsou připomínkou záchrany izraelského národa a zázraků, které jsou s tímto okamžikem spojovány. Dnes se navíc mezi významné dny počítá i *Jom ha-šo'a*, vzpomínka na tragédii šoa, a *Jom ha-acma'ut* neboli Den nezávislosti.

Chanuka

Název tohoto významného dne, který se slaví celkem osm dní od 25. *kislevu*, znamená doslova vysvěcení nebo zasvěcení a připomíná událost znovuzasvěcení Chrámu Judou Makabejským roku 165 př. n. l. U nás je kromě názvu *Chanuka* často užíváno

²⁵ Nosek a Damohorská, s. 206.

označení *Svátek světél*, což odráží jeden ze zázraků spojený se znovuzískáním Chrámu. Byl totiž objeven džbán s olejem, který obvykle vystačil pro jeden svícen na jeden den, tehdy však zázračně tato nádoba vystačila na svícen po celých osm dní.

Jako připomínka se proto v každé židovské domácnosti na viditelném místě zapaluje speciální chanukový osmiramenný svícen *chanukija*, a to každý den jedna svíce. Tento akt je svěřen paní domu. Ta zapaluje světla speciální devátou svící zvanou *šamaš*. Vedle zapalování světél a speciální podoby liturgie jsou s *Chanukou* spojeny pokrmy, které jsou připravovány na oleji. Nejznámějšími jsou bramborové placky pečené na oleji (*latkes*) nebo koblihy (*sufganijot*).

Mezi další chanukové tradice patří nejrůznější hry, např. *drejdl* (*trendel*) neboli železná či dřevěná čtyřhranná káča, pro dospělé jsou pak typické karetní hry. Děti dostávají o *Chanuce* drobné dárečky a také peníze, tzv. *Chanuka gelt*, které jsou někdy z čokolády. Jedná se o radostný svátek, který není určen jen k oslavě v synagoze nebo v domácnosti, proto se často přesouvá do ulic. Díky tradicím jako je mlsání, hry, časté návštěvy nebo obdarovávání a také konání v podobném čase jako Vánoce, je *Chanuka* někdy připodobňována k tomuto křesťanskému svátku. V Praze se od roku 2001 každoročně rozsvěcuje obří *chanukija* na Palachově náměstí před Rudolfinem²⁶.

Purim

Oslavy tohoto svátku připadají na 14. *adar*, pokud se jedná o rok s vloženým měsícem, slaví se *Purim* o *adar šeni*. Název nejveselejšího dne v roce je odvozen od hebrejského slova *pur*, což v překladu znamená los (akadské *pur* pak překládáme jako hazardní hru). Původ najdeme v biblické knize *Ester*, kde je popsána historická událost ze 4. stol. př. n. l. Rádce perského vládce *Ahašveroše Haman* chtěl vyvraždit židovský národ a metáním losů měl přijít na nejvhodnější den k tomuto činu. Právě díky Ester se mu to však nepodařilo a nakonec byl pověšen na šibenici.

Při večerní a ranní bohoslužbě se čte ze zmíněné *Megilat Ester* a při každé zmínce o *Hamanovi* je čtení přerušeno dupáním, pískotem a řehtáním řehtačkami. Nejhlasitější

²⁶ Začal svátek světél. In: *Česká televize* [onilne]. [cit. 2018-04-04]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/2331379-zacal-svatek-svetel-zide-budou-osm-dni-rozsvect-svicky-a-pripominat-si-zazrak>

svátek provází mnoho jiných tradic, nejběžnější je pořádání velkých karnevalů a výroba masek, příprava bohatých hostin, dále pak parodie na učitele a politiky. Dříve bylo zvykem věšení či pálení figuríny *Hamana*. Vedle maškarních průvodů se hrají také tzv. *Purimšpily*, v nichž je zdramatizován příběh z knihy *Ester*. Dalším obyčejem je rozesílání dárků přátelům a chudým lidem.

K *Purimu* patří také několik gastronomických zvyků. Tradičním pokrmem jsou *Hamanovy uši* (*oznej Haman*), taštičky se třemi rohy plněné mákem nebo marmeládou. Běžně bývá na hostinách podáván krocan, polévka *krupnik* z krup, rajčat, hub a fazolí, nebo skořicové cukroví. Výrazně je s Purimem spojeno i pití vína, a to dokonce do té míry, že můžeme pít až do té fáze, kdy nerozeznáme *Hamana* (představitel zla) od Esterina strýce *Mordechaje* (zástupce dobra)²⁷.

1.5. Historie židovského národa

Světové dějiny kladly Židům do cesty již od počátku nespočetné nástrahy a překážky. I přesto se tento národ spojený s nejstarším monoteistickým náboženstvím udržel a své příslušníky má zastoupené stále po celém světě.

1.5.1. Židé ve starověku

Na počátku historie lidu Izraele stojí dle židovské tradice tři patriarchové, kteří si jako první zvolili jednoho jediného Boha. Byl to Abrahám, jeho syn Izák a Izákův syn Jákob. Pocházeli z oblasti kolem města Uru v Mezopotámii, což však bylo pouze jejich původní území. Dle tradice²⁸ uzavřel Bůh s Abrahámem smlouvu, že jej bude následovat a žít mravně a spravedlivě, zároveň měl Abrahám opustit své obydlí a najít zemi zaslíbenou izraelskému lidu. První vlastnictví půdy je v Bibli popsáno v okolí Hebronu,

²⁷ HORVÁTHOVÁ, Jana., BURYÁNEK, Jan, ed. *Interkulturní vzdělávání: příručka nejen pro středoškolské pedagogy : projekt Varianty*. Praha: Člověk v tísni, společnost při ČT, o.p.s. v nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-614-1. s. 306.

²⁸ Především počáteční židovská historie je opřena z velké části o biblické vyprávění a stále jsou vedeny mnohé spory, zda jsou tyto příběhy odrazem skutečných historických událostí či nikoli. Obecně je však tato teorie přijata, proto z ní i zde budeme vycházet, třebaže pro některé skutečnosti stále chybí faktické podklady.

kde Abrahám koupil jeskyni jako pohřebiště pro svou ženu Sárú. Tyto události jsou datovány do rozmezí 2100-1550 př. n. l.

Hladomor byl důvodem odchodu celého národu do Egypta, kde vše zprvu poukazovalo na celkem výhodné životní podmínky, ale politická situace se postupem času začala výrazně zhoršovat v neprospěch Židů, jelikož jejich počet výrazně vzrostl a vládci se začali obávat pokusu o osamostatnění. Snahy o omezení jejich počtu se postupně vyostřovaly, došlo k uvržení do otroctví, byly pro ně zavedeny nucené práce a hrozilo, že budou vyvražděni. Johnson²⁹ uvádí kromě pokusu o politické osamostatnění ještě náboženskou příčinu následného exodu, jelikož víra Izraelitů byla od té egyptské značně odlišná. A to nešlo přehlédnout.

Kolem roku 1280 př. n. l. proto Mojžíš vyvedl³⁰ národ z Egypta zpět do země zaslíbené. Vedl je pouští až k hoře Sinaj, kde došlo k památnému předání Tóry a Desatera přikázání (souhrn etických zákonů), což bylo později vnímáno jako samotný vznik židovského náboženství.

Dvanáct izraelských kmenů se postupně sjednocovalo, až došlo k potřebě jednotného vedení. Prvním králem byl vybrán Saul, avšak největší sláva království je spojena s vládou krále Davida, který ustanovil Jeruzalém jako hlavní město, a také krále Šalamouna, Davidova syna (cca 1000 let př. n. l.), jenž postavil v Jeruzalémě první chrám. U původních dvanácti kmenů došlo po Šalamounově smrti k náboženským i sociálním neshodám, což vyústilo v rozdělení na dvě království. Izraelské království na severu s hlavním městem Samaří, na jihu pak Judské království, hlavní město Jeruzalém. Oba tyto územní spolky se neustále pouštěly do válek, a to se jim stalo osudným. Izraelské království bylo definitivně dobyto roku 722 př. n. l. Asýrií, přičemž se uprchlíci paradoxně podíleli na rozvoji Judska. Roku 586 př. n. l. pak svou moc výrazně posílila Babylonie, Judsko včetně hlavního města vyplenila a část původního obyvatelstva zajala. Na území dnešního Izraele se v následujících letech postupně vystřídala babylonská, perská, helénistická a římská nadvláda.

²⁹ JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Přeložili Věra LAMPEROVÁ a Jan LAMPER. Praha: Rozmluvy, 1995. ISBN 80-85336-31-6. s. 96.

³⁰ Exodus je spojován s několika zázraky a je označován za moment sjednocení židovského lidu. Židé si dodnes připomínají toto vyvedení svátkem *Pesach*.

Mezi několika náboženskými skupinami převládali především Saducejové a Farizejové. Druhá jmenovaná skupina dala judaismu tu podobu, která se s obměnami udržela dodnes, především osobnost rabína jako učitele a vykladače Tóry a prostor synagogy jako místa pro výuku Tóry. Moci Římského impéria Židé nakonec roku 70 n. l. definitivně podlehli a stali se rozptýleným národem (začali žít v diaspoře).

1.5.2. Židé ve středověku a kořeny negativního vnímání ve společnosti

Od 1. století začínají vznikat židovské komunity kromě Babylónie a Egypta také v západní Evropě a severní Africe. Jako zlatý věk židovské vzdělanosti je považováno 10. století, kdy žilo nejvíce Židů v tehdy muslimském Španělsku a významně se podíleli na kulturním, právním i lékařském vývoji.

Ve stejné zemi však o tři století později vzniká silně netolerantní nálada křesťanských panovníků vůči Židům, což v důsledku vyústí ve početnou konverzi ke křesťanství. Tato skupina nových věřících, kteří však tajně dodržují židovské náboženské zásady, je označována jako *marranos*³¹ neboli prasata. Roku 1492 byli všichni Židé vyhnáni ze Španělska, o pět let později také z Portugalska.

Tito vyhnanci jsou podle hebrejského označení pro Španělsko označováni jako *Sefardi*. Postupně se začali usazovat především v Itálii, Anglii, Nizozemí a východní Evropě. Kromě svých kulturních a náboženských zvyků si do nových zemí přinesli i tzv. *Kabalu*, mystiku zabývající se stvořením světa a jinými vizemi.

Druhou velmi početnou skupinou jsou *Aškenázové*, pojmenováni podle hebrejského označení pro Německo. Ti sice nemají tak výrazná kulturní specifika, ale prosadili se zejména v oblasti obchodování. I proto je jejich geografické rozvrstvení do značné míry ovlivněno tehdejšími křižovatkami obchodních cest.

Ve středověku byli Židé na většině míst mnohdy vnímáni jako cizí element, což bylo dáno jejich roztroušeností po převážně křesťanském světě. Právě v té době vznikl nejznámější stereotyp o židovské lichvě, lenosti a nepřizpůsobivosti. Protižidovské nálady, zprvu založené na odlišnostech od křesťanské víry, se začaly objevovat již v raném

³¹ NEWMAN, Ja'akov a Gavri'el SIVAN. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Dot. 1. vyd. Praha: Sefer, 1998. Judaika. ISBN 80-900895-3-4. s. 108.

středověku, kdy byli Židé označováni jako „odpadlíci od pravého Boha“. Vysocí církevní hodnostáři se sice snažili tuto atmosféru mírnit, ale nižší duchovní tuto nenávist stále přiživovali, až církev nakonec na IV. lateránském koncilu roku 1215 přijala některá protižidovská opatření, čímž bylo definitivně zakázáno soužití křesťanů a Židů. Ti museli nosit speciálně označené oblečení žlutým kolečkem a bílým skládaným krejzlíkem, nesměli provozovat řemesla, vlastnit půdu, ani se stravovat ve veřejných zařízeních. Jejich fyzická izolace došla až do takové míry, že jim byl nařízen život v ghettech, separovaných obezděných čtvrtích a ulicích, ze kterých nesměli během noci a křesťanských svátků vycházet ven.

Negativní postavení Židů ve společnosti bylo motivováno nejen nábožensky, ale i hospodářsky. Mezi lidem se šířily mnohé pomluvy a pověry, zvláštní podíl na jejich vnímání má bezesporu i jejich způsob obživy, a to lichva³². Ve středověku mnozí Židé patřili mezi věřitele panovníků a finančně se podíleli na některých mocenských akcích, zároveň však za příslib ochrany a samosprávy v ghettech odváděli panovníkovi nemalé daně. Vůči panovníkovi se snažili být loajální, protože byl jedinou možností ochrany před krvavými pogromy³³. Mezi nejdrastičtější pogromy patří vyvraždění sta tisíců Židů kozáky Bohdana Chmelenského v Polsku, Bělorusku a Litvě v letech 1648 a 1649. Na našem území tato situace vytrvala až do roku 1781, kdy většinu opatření zrušil Josef II. v rámci svých reforem. Definitivně pak Židé dosáhli občanské rovnoprávnosti v roce 1867.

1.5.3. Antisemitismus

Pod pojem antisemitismus můžeme zahrnout veškeré předsudky a projevy nenávisti vůči Židům³⁴. Poprvé použil tento termín protižidovský aktivista Wilhelm Marr roku 1879. Podstatně dříve jsou doloženy projevy antijudaismu, formy antisemitismu zaměřené ne proti národu, ale proti židovskému náboženství. Především období středověku bylo bohaté

³² Lichva je formou peněžního obchodu, kdy se však půjčuje za nepřiměřený úrok, proti zástavě či dlužnímu úpisu. Z ekonomických důvodů byla tehdy pro Židy nezbytná, naopak pro křesťany naprosto nepřípustná.

³³ Jako pogromy označujeme hromadné pronásledování a vraždění většího počtu Židů, ve středověku mnohdy se souhlasem panovníka. U nás došlo k největšímu pogromu o Velikonocích 1389 v Praze, kdy byla vyvražděna téměř celá pražská židovská komunita.

³⁴ Horváthová a Buryjánek, s. 319.

na vytváření různých stereotypů, které však povětšinou pramenily z nepochopení židovských tradic a zvyků. Ukázkou může být odpočinek o šabat, hlavním svátku a dni odpočinku od práce, z kterého vznikla představa, že jsou Židé líní.

Židé neměli nikde stálý „národní prostor“, v podstatě žili jen v trvalé nejistotě, kdy budou vyhnáni z města nebo ze země. Pravděpodobně k nejmasovějšímu vyhoštění došlo roku 1492 ve Španělsku a 1497 v Portugalsku, kde muselo obě země opustit přes 100 000 osob. V českých zemích došlo také k mnohým nuceným odchodům celých skupin, nejvíce v době vlády Ferdinanda I. (1541-1557) a poté za vlády Marie Terezie (1744-1748).

Od konce 18. století se situace začala výrazně měnit. Diskriminační zákony byly postupně rušeny (především v době Velké francouzské revoluce), Židé nemuseli nosit označené oděvy, mohli vycházet ze svých ghett, mohli se věnovat řemeslům, obchodu i studiu na univerzitách. To vše poukazuje na značnou míru otevřenosti a snahu po společenské rovnosti, přesto však stále častěji docházelo ke kritice Židů za jejich setrvačnost v židovské víře a dodržování tradic. Stále se objevuje zneužívání židovských stereotypů, dochází k obviňování z alkoholismu, zneužívání žen i rituálních vražd³⁵.

Tyto stále opakované skutečnosti způsobily, že došlo k radikálnímu vyostření rasového antisemitismu a začaly vznikat i teoretické spisy na toto téma. Nejznámějším pseudovědeckým podkladem, jenž dává židovskou rasu do protiváhy k čisté rase árijské, je *Esej o nerovnosti lidských ras* z roku 1853 francouzského autora *A. Gobineaua*. Právě na tento spis pak o pár desítek let později přímo navazuje Adolf Hitler a následné masivní vyvražďování Židů.

Židé se samozřejmě bránili a snažili se odolat všem pokusům o likvidaci. Nejvýraznějším hnutím, které vzniklo jako reakce na vzrůstající antisemitismus konce 19. století, byl tzv. *sionismus* neboli židovské národní hnutí. Za zakladatele je považován vídeňský žurnalista *Theodor Herzl* (1860-1904), který poprvé představil své plány na znovuzaložení židovského státu na 1. sionistickém kongresu v Basileji (1897). Tím započaly snahy o osídlení části území Palestiny, největší počet přistěhovalců představovali Židé z Ruska a východní Evropy. Náléhavá potřeba rozhodnout celou situaci v Palestině

³⁵ U nás velmi známý případ Leopolda Hilsnera (1899), obviněného z údajného zavraždění mladé křesťanky Anny Hružové a následného použití její krve k rituálním obřadům.

byla realizována až o mnoho let později, konkrétně roku 1947, kdy bylo na shromáždění OSN rozhodnuto o rozdělení na arabský a židovský stát. To však Arabové nepřijali a zaútočili. Izrael sice útoku odolal, ale dodnes jsou o území Palestiny vedeny časté spory.

Antisemitismus se před první světovou válkou stal výrazným tématem společenského i politického života. Vznikly strany se samostatným protižidovským programem, které sice ve volbách neslavily tak velké úspěchy, ale jejich snahy se poté dostaly do programů ostatních stran, čímž ovlivnily společnost v podstatně větší míře.

Nejtragičtější část dějin (nejen) židovského národa, označována pojmy *holokaust*³⁶ a *šoa*, je datována na období v letech 1933-1945. Nejprve k vymezení obou pojmů: „*První z nich odkazuje k řečtině, v níž je jeho smyslem „úplné spálení“. Tato metafora pro plameny krematorií v blízkosti nacistických plynových komor však má v řečtině i doslovný význam: znamená „zápalnou oběť“ v biblickém slova smyslu. Jako takový „holokaust“ sugeruje oběť člověka Bohu — a tedy dává židovské válečné tragédii jakoby náboženský význam. Není proto divu, že v židovském prostředí se pro genocidu Židů za druhé světové války užívá namísto slova „holokaust“ stále více hebrejského „šoa“; významově mnohoznačného označení ve smyslu nepopsatelná katastrofa, pohroma, neštěstí.*”³⁷

Hlavním iniciátorem protižidovských nálad byl říšský kancléř *Adolf Hitler* (1889-1945), zakladatel nacistické strany. Ve svém stěžejním díle *Mein Kampf* (1924) označuje Židy za nečistou rasu a viníky porážky Německa v 1. světové válce. Dle historiků, jež se zabývají analýzou postupu likvidace Židů, nacisté postupovali následovně: „1) *Definice Židů (Norimberské zákony z roku 1935).* 2) *Vývlastnění (postupné zbavení všech práv a svobod).* 3) *Koncentrace (zřizování ghett, koncentračních táborů; přímá předehra k likvidaci).* 4) *Zbavení se Židů: jednak otevřeným terorem, který vedl k ožebračování a emigraci, jednak fyzickou likvidací.*”³⁸

Celkově tomuto masovému ničení podlehl téměř 6 milionů evropských Židů, převážně z Polska a bývalého Sovětského svazu. Z Židů žijících v tehdejším předválečném

³⁶ Téma holokaustu by si dozajista zasloužilo podstatně větší pozornost, zde však s ohledem na vymezené cíle práce tuto kapitolu nebudeme šířeji rozepisovat.

³⁷ PAVLÁT, Leo. *Genocida, holokaust a šoa*. In: Český rozhlas [online]. [cit. 2018-06-27]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/_zprava/genocida-holokaust-a-soa--855554.

³⁸ Horváthová a Buryjánek, s. 326.

Československu bylo vyvražďeno celkem 270 000 osob, tedy 90% zástupců tohoto národa na našem území.

1.6. Sefardové a Aškenázové

Již koncem starověku se život Židů žijících v římské a perské oblasti začal v mnoha ohledech rozrůžňovat. Nejinak tomu bylo i ve středověku, kdy se linie mezi dvěma odlišnými židovskými kulturami, sefardskou a aškenázskou, téměř shodovala s hranicí mezi územím islámu a křesťanství. Vývoj probíhající skrze několik staletí rozlišil jejich tradice v náboženském i běžném životě (rituály, výslovnost hebrejštiny, liturgie). Několikrát došlo k jejich prolnutí, ale ve své podstatě jsou oba systémy svébytné a žijí svým vlastním životem. Obě kultury uznávají *Babylonský Talmud*³⁹ a *Šulchan aruch*⁴⁰ a považují je za základ židovského práva.

1.6.1. Sefardové

O území *Sefaradu* je zmínka již v Bibli a později bylo ztotožněno se Španělskem, případně Iberským poloostrovem. Židé žijící v této oblasti byli označováni za Španioly nebo častěji Sefardy (*Sefardim*, správněji *Sfaradim*, tedy obyvatelé *Sefaradu*). Mezi 7. a 12. stoletím došlo na tomto a několika dalších územích k postupné symbióze islámu a židovství, v níž docházelo mnohdy až k překvapivé toleranci Židů. Až do konce 11. století se mohli věnovat zemědělství, lékařství i řemeslům, mohli vlastnit půdu i majetek a působili ve vysokých politických i společenských funkcích. Postupně se začala výrazněji oddělovat vyšší intelektuální společenská vrstva, zabývající se literaturou a uměním, z velké míry ovlivněné arabskými trendy. Inspiraci však nacházeli i v řecké filozofii a poezii. Arabská literatura ovlivnila jejich jazyk i styl, zajímavá je pak symbióza židovsko-muslimské tradice v matematice nebo poezii.

³⁹ „Zákon ústní“, texty nábožensko-právní povahy a rozpravy o otázkách každodenního života. Více viz kapitolu o náboženství.

⁴⁰ „Prostřený stůl“ z 16. stol., autorem je rabi Josef Kar. Jedná se o oficiální kodex sefardských Židů, který se záhy přizpůsobil i aškenázskému ritu.

Dorozumívacím jazykem v muslimských oblastech se stala arabština, na křesťanském území užívali k běžné komunikaci kastilskou španělštinu, z níž se postupem času vyvinul samostatný jazyk *ladino*⁴¹, někdy považovaný za ustrnulý dialekt.

Sefardská literatura tvoří důležitou součást kulturního dědictví, především stojí za zmínku rozvoj náboženské i světské poezie, mystiky, jazykovědy nebo lexikografie. Na území Sefaradu vzniklo též mnoho překladatelských počinů a také nejdůležitějších pobiblických děl (*Talmud*, *Mišne tora*, *Šulchan aruch* a další).

O neveselém osudu Židů ve Španělsku a Portugalsku je psáno již výše. Sefardská kultura v místě svého původu zanechala spíše nepatrné stopy, ale její vliv je znatelný mezi italským, balkánským a orientálním Židovstvem, protože bývají mezi Sefardy někdy řazeni všichni neaškenázští Židé. Na několika místech se kultura Sefardů promítla hlavně do poezie, hudby a folkloru a svou životaschopnost udržela až do nacistického období. Dnes tvoří Sefardi pouhý zlomek z celkového počtu Židů, v Izraeli pak společně s orientálními Židy zabírají téměř 50% obyvatelstva, a to především díky masovému návratu z diaspory (z arabských a muslimských zemí).

1.6.2. Aškenázové

Výraz *Aškenazim* (Aškenaz, dosl. obyvatel Aškenazu) označuje početnou komunitu Židů ve východní Evropě a jejich potomky. Tento termín byl v raném středověku používán pro Německo, nyní se však tohoto výrazu používá v širším slova smyslu jako označení aškenázské kultury obecně, zahrnuje tedy náboženské tradice a zvyky, právní pojmy, sociální instituce atd. Tvoří tak protiklad k pojmu *Sfaradim*, jež označuje Židy španělského a portugalského původu. Centra aškenázské kultury byla rozptýlena po velmi rozsáhlém území, avšak spojitost v jednom náboženství, jazyku i tradici je více než očividná.

Při komunikaci používali povětšinou místní jazyky, v rámci obcí však mluvili nejčastěji hebrejštinou (jazyk školní a literární) a vlastním jazykem *jidiš*⁴². Dějiny komunit v různých zemích diaspory se v mnohých podstatných znacích odlišovaly, přesto byl jejich průběh celkem podobný. Stručně lze vše shrnout jako sled útěků před pogromy

⁴¹ Více viz kapitolu Ladino.

⁴² Více viz kapitolu Jidiš.

a nepochopením okolí, vše bylo ovlivněno křesťanskou intolerancí, jejíž míra a intenzita se v průběhu staletí výrazně proměňovala. Nezávisle na křesťanství se pak rozvíjel jejich duchovní život, založený především na dávné židovské tradici. Věnovali se čtení a studiu náboženských textů, rukopisy nebo knižní vydání měli i v chudších domácnostech. Proto je i literatura v hebrejštině především religiózního charakteru, zatímco spisy psány v *jidiš* mají o něco populárnější ladění. Nejdůležitější a nejpočetnější formou byly komentáře, např. *Rašiho komentáře k Talmudu*. Aškenázové žili často v náročných podmínkách v centru několika odlišných kulturních a náboženských vlivů. Možná ale právě to vytvořilo podmínky pro vznik různých hnutí, jako např. *frankistické hnutí* nebo *chásidismus*.

V polovině 19. století se na mnoha místech začaly stupňovat antisemitské nálady, což podnítilo zásadní obrat v životě aškenázských Židů na poli kulturním i politickém, přestali věřit v asimilaci s ostatními národy a zatoužili po osamostatnění. Tyto snahy o obnovu židovského národa a jeho návrat do Izraele daly vznik rozsáhlému programu, jež byl nazván jako *sionismus*. Roku 1948 se dočkali samostatného novodobého státu, od roku 1950 má každý Žid právo na návrat do státu Izrael, čímž zároveň automaticky získává izraelskou státní příslušnost (tzv. Zákon o návratu). Po masovém vyvražďování v letech 1933-1945 se počet Aškenázů značně snížil⁴³, přesto dodnes zastupují většinu židovského národa. Nejpočetnější komunity žijí v USA a Izraeli, dále pak v Maďarsku, Rusku a Německu.

1.7. Jazyky

1.7.1. Hebrejšтина

Tímto souhrnným názvem označujeme tři vývojové fáze hebrejštiny, a to starověkou, biblickou a moderní. Radíme ji (např. společně s aramejštinou a arabštinou) mezi jazyky semitské. Především na moderní hebrejštinu měly významný vliv indoevropské jazyky, jak po lexikální, tak po syntaktické stránce.

Nejstarší dochované texty pocházejí z 10. století př. n. l., jedná se o tzv. *Gezerský kalendář*. Tam najdeme starověkou hebrejštinu, ostatně jako v několika dalších

⁴³ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. s. 265.

nebiblických památkách. Biblická hebrejšťina je označována jako *ivrit Tanach*, neboli hebrejšťina Tanachu, a moderní hebrejšťina, kterou se mluví v dnešním státě Izrael, je nazývána *ivrit*.

Hebrejšťina byla již v 5. stol. př. n. l. vytlačována z každodenní komunikace aramejšťinou, ale ve velké míře se zachovala v písemné podobě, především v liturgii, poezii, filozofii, hudbě, ale i obchodních záležitostech. Od 18. století pozorujeme opět tendence k oživení jazyka, což je významně spojeno se snahami o znovuzaložení židovského státu na území Palestiny. Za „otce moderní hebrejšťiny“ je označován jazykovědec *Elizer Ben Jehuda*⁴⁴.

Velmi specifické je hebrejské písmo. Stejně jako několik dalších semitských jazyků se hebrejšťina píše zleva doprava. Vlivem aramejšťiny vzniklo z původní paleohebrejské podoby písmo kvadratické, které se zachovalo dodnes. Jedná se o konsonantický systém, tedy bez vokálů. Při čtení však k vokalizaci dochází, a proto se mnohdy připisují drobné pomocné značky (ustálené čárky a tečky) pod písmo, které umožňují správné čtení vokálů nebo např. akcentů. Toto připisování se týká především posvátných textů. S přímým vokalickým přepisem *ivritu* se výjimečně setkáváme u knih pro děti nebo v novinách pro přistěhovalce do Izraele, kteří se hebrejšťinu teprve začínají učit. Abecedu tvoří pouze 22 konsonant, její písmena jsou používána také jako hebrejské číslice. Při přepisu do latinky se nejčastěji využívá tzv. fonetické transkripce, při níž je zápis totožný s tím, co slyšíme, dochází tedy nutně k vokalizaci⁴⁵, u nás bychom se měli přiklonit k užívání českých fonémů. Českou transkripci obzvláště doporučujeme pro využití v pedagogické praxi, kdy by anglická transkripce hebrejského textu mohla u žáků působit zbytečné komplikace. Proto například výraz *shin* zapíšeme jako *šin*, *simkha* jako *simcha*, rozlišujeme také hlásky „c“ a „k“ (*bar micva* čteme opravdu s „c“).⁴⁶

⁴⁴ Svého syna vychovával od narození v hebrejšťině. Nadneseně tedy můžeme říci, že jeho syn je prvním rodilým mluvčím moderní hebrejšťiny.

⁴⁵ V notových zápisech ze zahraničních zdrojů často autoři transkripce neuvádějí vokalizované verze slov, v této práci jsou však ve všech textech písní použity varianty s připsanými vokály. Např. v písni *Siman Tov, Mazel Tov!* je výraz *u'l'chol* přepsán jako *u-le-chol*.

⁴⁶ Více k transkripci hebrejských výrazů např. in *Judaismus od A do Z* (1992).

1.7.2. Jidiš

„Mluvím deseti jazyky — ty všechny v sobě skrývá jidiš.“ Charles Rappaport⁴⁷

Jidiš je jazykem aškenázských Židů. Vznikl v Německu mezi 9. a 12. stoletím a dle zvukové stránky bývá mnohdy neodborně a velmi zjednodušeně přirovnáván k německému nářečí. Původní označení *lošn Aškenaz* (jazyk Německa) nebo *jidiš dajts* (židovská němčina) napovídá silné vazbě nejen k němčině, ale i k Německu. Původ nalézáme v kombinaci německých středověkých městských dialektů, k nimž se postupem času přidávaly prvky z dalších jazyků, zejména hebrejštiny, aramejštiny, románských a slovanských jazyků. Brzy se jidiš rozšiřuje i za hranice státu a dochází k četným inovacím a obměnám na základě kontaktu s mluvčími v různých zemích. I přes tento konvergentní vývoj, jež se projevuje drobnými odchylkami např. v gramatice, výslovnosti nebo slovní zásobě, zůstává jidiš charakteristickým jazykem aškenázských Židů po celém světě a je zároveň nositelem jeho kulturních a folklorních rysů.

Během několika staletí proběhl výrazný vývoj nejen z hlediska podoby jazyka, ale také v samotném užívání jazyka. Až do konce 18. století bylo jidiš jediným prostředkem ústní komunikace aškenázských Židů. Vzniklo tak mnoho děl rozličných žánrů: překlady písma a liturgie, biblické příběhy, dramata, výkladová próza, náboženská poezie, písně, memoáry, povídky a legendy, nebo také adaptace děl z nežidovské literatury. Vše bylo zapisováno hebrejským písmem a časem se vytvořil samostatný uniformní literární jazyk založený na západním jidiš, který nezačleňoval lokální odlišnosti, ale naopak byl srozumitelný pro všechny čtenáře v aškenázské diaspoře.

Na konci 18. století celý tento vývoj výrazně ovlivnili členové hnutí *haskala* (židovské osvícenství) svým příklonem k radikálnímu nacionalismu a socialistické činnosti. Jednalo se o politický aktivismus, na němž se podílelo několik tisíc mladých Židů, ale i kulturní tvořivost, kde se původních prvků náboženské literatury začalo využívat k tvorbě světských textů, především pak k šíření politických ideálů (propaganda, evropské hodnoty, oslava národní historie). Již od vzniku tohoto hnutí se členové snažili prosadit užívání národních jazyků, což se v mnoha německy mluvících zemích velmi

⁴⁷ ROSTEN, Leo Calvin a Ota ORNEST. *Jidiš pro radost*. Voznice: Leda, 2013. ISBN 978-80-7335-333-9. s. 6.

rychle ujalo, a došlo tak k značnému úpadku používání jidiš. Bylo proto nutné inovovat starou literární normu, která byla tolik vzdálená současnému jazyku. Ve 20. letech 19. století tak vznikla nová podoba založená na východním jidiš a objevuje se mnoho spisovatelů z celého světa, kteří píšou v jazyce jidiš a obsáhnou značné literární žánrové spektrum. Na počátku 20. století pravidelně vycházejí časopisy i noviny, vznikají četné divadelní spolky v Evropě, Severní i Jižní Americe nebo Austrálii, které mají na repertoáru díla klasických evropských autorů v překladu do jidiš⁴⁸.

Před vypuknutím 2. světové války se počet mluvčích jidiš odhadoval na 11 milionů, z toho 7 mil. žijících v Evropě a 3 mil. v Severní Americe. Poté došlo k bolestnému úpadku počtu mluvčích (holocaust, záměrné ničení jidiš kultury v SSSR, ustanovení hebrejštiny jako národního jazyka a další), takže nyní je užíván ortodoxními komunitami jako hovorový jazyk a někteří aškenázští Židé si udrželi jeho znalost a užívají jej jako svůj druhý jazyk. Výrazně je však jidiš zachován v písních a literatuře, o jejíž studium je stále zájem.

V češtině se ustálila některá přejatá slova z jidiš, např. košér, čurbes, mešuge nebo póvl. Z hebrejštiny jsme pak přejali výrazy jako melouch, čachry, šlamastika, šoufl nebo sobota.⁴⁹ Původně byl jidiš zapisován hebrejským písmem, tedy zprava doleva. Při transkripci do latinky se však (narozdíl od hebrejštiny) automaticky přepisují i vokály, důraz je vždy na první slabice, dále má jidiš slabikotvorné „l” a „n”.

1.7.3. Ladino

Pokud budeme vnímat jidiš jako středověkou židovskou němčinu, tak jazyk ladino můžeme pojmenovat jako středověkou židovskou španělštinu, dříve označováno jako *judeo-español* nebo *judezmo*. Jedná se o jazyk Židů původně pobývajících na Pyrenejském poloostrově, označovaných jako Sefardim. V letech 1492 a 1497 byli Židé násilně vyhnáni, a tak se ladino rozšířilo společně se svými uživateli především na Balkán, do Turecka, severní Afriky a Palestiny.

⁴⁸ Z českých her byla přeložena např. *Periferie* Františka Langera.

⁴⁹ Jidiš. In: *Český rozhlas* [online]. [cit. 2018-02-02] Dostupné z: <http://www.radio.cz/cz/rubrika/cestina/jidis>.

Gramatický základ můžeme najít ve středověkém nářečí kastilské španělštiny, takže jej řadíme mezi románské jazyky, ale během mnohaletého vývoje došlo k podstatným obměnám vlivem hebrejštiny a dalších jazyků osídlených území. Stejně jako jidiš bylo i ladino původně zaznamenáváno v hebrejštině, ale ve 20. století se stále častěji zapisuje latinkou.

Osud tohoto jazyka po 2. světové válce je vlivem historických událostí téměř totožný jako u *jidiš*. Během holocaustu byla vyvražděna většina židovských diaspor z Balkánského poloostrova a několik přeživších se poté přesunulo do Izraele. Především mladí, aby utajili své přistěhovalectví, však začalo mluvit moderní hebrejštinou. Ladino v současné době aktivně používá (nebo alespoň pasivně ovládá) přibližně 200 000 mluvčích v Izraeli, dále několik tisíc Židů žijících v Turecku a Řecku⁵⁰.

1.8. Židovská Praha

Pražská židovská obec je díky své více než tisícileté historii považována za jedno z nejstarších a nejvýznamnějších středisek židovského života ve střední Evropě. Praha zaznamenala první židovské kupce již koncem 9. století, když zde cestovali z východofranské říše. V Kosmově kronice je s datací k roku 1091 připomínána další židovská osada.

„Nikde se lépe neobohatíš, ani více nezveleбіš, než v podhradí pražském a v ulici Vyšehradské. Tam jsou Židé, mající plno zlata a stříbra, tam jsou ze všech národů nejbohatší kupci, tam jsou nejzámožnější peněžníci, tam je tržiště, na němž se bohaté kořisti přebohatě dostane tvým vojákům.”⁵¹

Význam je dán např. polohou uprostřed města i země, tudíž působila jako jakási centrála pro ostatní židovské obce. I přes početné pogromy a živelné katastrofy si zvláště v některých staletích udržela velmi vysoký počet obyvatel, z nichž část zde hledala útočiště po vyhnání ze své země. Byla tedy také jednou z nejpočetnějších obcí, v níž nikdy nebyla

⁵⁰ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. s. 212.

⁵¹ ORIÁN, Edmund, ed. *Židovské město pražské na vedutách, fotografiích a pohlednicích*. Praha: Epoque 1900, 2003. Belle epoque. ISBN 80-239-1663-7. s. 6.

přerušena kontinuita náboženského života ani židovského osídlení. Po rozsáhlé asanaci koncem 80. let 19. století zbylo jen několik zlomků památek, jež však patří mezi významné historické skvosty — Starý židovský hřbitov z 15. století, barokní radnice, počtem sbírek světově největší židovské muzeum a šest synagog (Staronová, Pinkasova, Maiselova, Vysoká, Klausová a Španělská).

S Pražskou židovskou obcí je za více než tisícileté fungování spojováno mnoho významných lidí z různých okruhů, ať už mluvíme o velkém počtu rabínů nebo např. o pražských německy píšících autorech, kteří byli povětšinou německého původu (*Franz Kafka, Egon Erwin Kisch, Max Brod, Franz Werfel*). Zároveň se s pražským ghettem pojí mnoho legend a pověstí, z nichž nejznámější je pravděpodobně ta o *rabim Löwovi*⁵² (zvaném též *Pražský Maharal*), který za vlády Rudolfa II. sestavil a oživil jednoho z nejslavnějších golemů.

⁵² TOMEK, Vratislav Václav. *Pražské židovské pověsti a legendy*. Praha: Dobrovský, 2013. Omega (Dobrovský). ISBN 978-80-7390-092-2. s. 65.

2. Židovská hudba

„Zpěv je to, co drží Žida při životě, je to symbol, není to pouhý zpěv, je to židovská duše, židovská paměť. Zpěv je míza, která tuto paměť oživuje.“ Elie Wiesel⁵³

Za židovskou hudbu můžeme obecně považovat veškerou hudbu židovského národa. Zároveň během staletí došlo k takovému vývoji, rozšíření a využívání v mnoha jiných žánrech, že bychom si s touto zjednodušující definicí neměli vystačit. Přesto poskytuje jakýsi základ a pojímá velmi široké spektrum jejího záběru. Původně se jednalo především o duchovní hudbu, tedy liturgické zpěvy z Chrámu a synagog, dále pak domácí modlitby. Náboženská hudba má svůj světský protějšek v klezmeru, sefardských písních a také izraelské lidové hudbě. Postupným rozšiřováním po celém světě začala židovská hudba stále více pronikat i do klasické hudby, mnoho významných skladatelů používá židovské písně, charakteristické postupy nebo zhudebňuje židovské texty. V současnosti je obecně velký zájem o etnickou hudbu, proto není divu, že židovskou hudbu tvoří a interpretují ve velkém množství také lidé nežidovského původu.

2.1. Židovské mody, tzv. štejgers

Židovská hudba nám bude možná znít trochu exoticky, za což mohou pro nás částečně odlišné modální postupy a charakteristické paterny, jenž podtrhují její typickou melodickou i harmonickou strukturu. Pravděpodobně nám tato hudba nebude ještě tak vzdálená, jako např. hudba některých asijských kultur, i přesto nás však tyto (pro naše "středoevropské ucho" netradiční) postupy překvapí⁵⁴. V našem kulturním prostoru máme jasně upevněnou dur-mollovou tonalitu, přičemž u mollových stupnic rozlišujeme tři varianty, přirozenou moll (aiolskou), harmonickou a melodickou.

Židovské písně si s touto dvoustrannou polaritou nevystačí a své melodie staví na tzv. *štejgers* neboli modech, tedy speciálních intervalových řadách, které byly dříve využívány při zpěvu v synagogách, v průběhu let se ale vytvořilo mnoho odlišností. Jedním ze základních rozdílů je acappellový charakter synagogální hudby. U klezmeru

⁵³ *Židovské písně: Širim jehudjim*. Praha: Rosa, 2003. ISMN M-706518-05-3.

⁵⁴ NOVOTNÝ, Tomáš. *Proč zpívat židovské písně*. In: *Hudební výchova 2010/1* [online]. [cit. 2018-04-12] Dostupné z: <http://docplayer.cz/8943036-Prof-phdr-ivan-polednak-drsc-vasen-tvoreni.html>

právě instrumentální složkou vzniká harmonický půdorys, který se později nebránil ani časté inklinaci právě k dur-mollové tonalitě a jiným stupnicím. Obecně lze vysledovat, že jidiš písně, ačkoliv jednoznačně obsahují modální postupy typické pro židovskou hudbu, inklinují k dur/moll tonalitě o něco více než klezmer.

Rozeznáváme celkem čtyři základní štejgery⁵⁵: *Adonaj Malach*, *Mi Šeberach*, *Ahava Raba a Magen Avot*. Jejich názvy jsou odvozeny vždy od nejznámější modlitby, jež je zpívána v daném módu. Velkou změnou pro nás určitě bude také vnímání předznamenaní, které stereotypně považujeme za stejné pro všechny oktávy. U klezmerových módů je tomu jinak, jelikož rozlišujeme oktávu základní, spodní a vrchní. Pro základní oktávu platí ustálený vzorec půltónů, tónů a dokonce jedenapůltónových vzdáleností, jejichž pořadí se však může v ostatních oktávách lišit. To je dáno půltónovými změnami určitých stupňů. Níže je uvedena u každého modu základní řada (zvýrazněna tučně) a naznačeny jsou i odlišné tóny ve spodní a vrchní oktávě. Pro větší názornost jsou zapsány všechny mody od tónu d, způsob zápisu štejgrů je přejat z článku *T. Novotného Proč zpívat židovské písně*.

Adonaj Malach (Hospodin kraloval)

a - h - cis - **d - e - fis - g - a - h - c - d - e - f**

Základní oktáva obsahuje durový tónický kvintakord a je stejná jako mixolydická církevní tónina, tedy snížený sedmý stupeň oproti durové. Ve spodní oktávě je sedmý stupeň zvýšený, což naopak zajišťuje totožnost s durovou tóninou. Ortodoxní Židé používají výraz *Adonaj* pouze při modlitbě, proto tradičně tento štejger nazývají jako *Adojšem Malach* nebo *Hašem Malach*.

Mi Šeberach (Ten, který požehnal)

cis - **d - e - f - gis - a - h - c - d**

Tato tónina bývá někdy označována také jako *ukrajinská dórská*, což napovídá jejímu častému užití lidové hudby na Ukrajině. Někdy dochází k záměně gis na g v základní

⁵⁵ ROWLANDS, Julien. *Klezmer tunes for piano*. Londýn: Schott, 2014. ISBN 978-1-84761-343-1. s. 62.

oktávě a vzniká tak klasická dórská, tedy mollový základ s chromaticky sníženým šestým stupněm. Jedenapůltónová vzdálenost je zde mezi 3. a 4. tónem.

Ahava Raba (Velká láska)

h - c - d - es - fis - g - a - b - c - d

V jidiš je také nazývána jako Frejgiš, neboli frygická. Oproti jejímu sníženému druhému stupni má ale navíc durovou tercii, čímž vzniká charakteristický jedenapůltón mezi 2. a 3. stupněm.

Magen Avot (Štít našich otců)

cis - d - e - f - g - a - b - c - d

Tónina blízká aiolskému modu či přirozené moll má svou charakteristickou odlišnost ve zvýšeném 7. stupni ve spodní oktávě, čímž opět dává vzniknout jedenapůltónové vzdálenosti mezi b a cis.

Jištabach (Budiž požehnáno)

(c) - d - (es) - f - g - (as) - b - c - d

Jištabach není ve skutečnosti samostatný modus, ale je považován za jakýsi souhrn variant *Magen Avot*, vzniknuvších snížením 2. nebo 5. stupně v základní oktávě anebo 7. stupně ve spodní oktávě. Tohoto principu může být užito např. k zvýšení emocionálního účinku.

2.2. Duchovní židovská hudba

První židovská hudba je spojena s obřady Jeruzalémského Chrámu. Dle *Mišny* zde byla zřízena kapela o dvanácti hudebnících a stejněpočetný sbor. Mezi nástroji Chrámové kapely byl např. *nebel* (harfa), *kinnor* (starověká lyra), *šofar* (beraní roh), tři druhy píšťal (*chalil*, *alamoth* a *uggav*), měděný činel a podle *Talmudu* byly využívány též varhany.

Po zboření Chrámu v roce 70 n. l. zakládají Židé na různých místech synagogy, kde dále provozují liturgické zpěvy při obřadech. Jednotlivé synagogální zpěvy mají svůj

hudební půdorys založeny na speciálních modech, které jsou zároveň spojeny s konkrétními modlitbami a slavnostmi. Nejznámějšími mody jsou *Adonaj Malach*, *Ahava Raba*, *Mi Šeberach* a *Magen Avot*⁵⁶. Tyto antifonální zpěvy jsou sestaveny z improvizovaných částí zpívaných kantorem (*chazanem*) a z následných odpovědí ostatního lidu. Koncem 18. století byly některé zpěvy zapsány, což přispělo nejen k zachování konkrétních melodií, ale také k mírné standardizaci a unifikaci. Přesto je dodnes většina *chazanů* schopna improvizovat ve vybraném módu.

V *Mišně* je sice popsána existence kapely v Chrámu, v následujících staletích se však instrumentální hudba v synagogách vůbec nevyskytuje. Naopak, všechna pozdější liturgická hudba je čistě vokální. Mezi nejznámější synagogální druhy zpěvů patří: *piyyutim*, *pizmonim*, *zemirot*, *baqašot* nebo *nigun*.

Pro naše potřeby je nejdůležitější právě posledně zmíněná forma. *Nigun* je krátký čistě vokální popěvek, určený pro skupinový zpěv. Text může být založen na stále se opakující skupině hlásek („Ai-ai-ai”), jednom slově („Haida”) nebo citoslovci („Bim-bam”), někdy je také použit určitý biblický verš, zpívaný stále dokola. *Nigun* může mít buď charakter lamentace nebo je naopak oslavnou písní plnou radosti.

2.3. Světská židovská hudba

Oproti liturgické hudbě prošla světská židovská hudba podstatně výraznějším vývojem. Jelikož tyto písně vznikaly v diasporách po celém světě, jsou vlivy místních tradic a kultur často velmi odlišné. Pro aškenázské komunity je typický klezmer a jidiš písně, Sefardi mají pak své vlastní písně v ladinu.

2.3.1. Klezmer

Pojem klezmer se vyskytuje již od 15. století, v původním významu zastupoval jakýkoliv hudební nástroj, ale později se rozšířil jako označení pro hudebníky, tedy hráče na nástroje (v pluralu *klezmorim*). Hlavně ve východní Evropě a v USA začalo mít toto

⁵⁶ Detailněji jsou rozebrány výše, v kapitole Židovské mody.

pojmenování hanlivý nádech, a tak hudebníci raději sami sebe označovali výrazem *muziker*.

Jako hudební žánr se začal vymezovat v 2. polovině 20. století a zahrnuje instrumentální lidovou hudbu hranou nejčastěji na svatbách a jiných oslavách. Klezmer je spojen výhradně s východoevropskými Židy, tedy Aškenázy, především z Ukrajiny, Rumunska, Polska, Slovenska, Maďarska, Běloruska a Litvy.

Ačkoli se jedná o světský folklorní žánr, je jednoznačně zakořeněn v synagogální tradiční hudbě, a to i přesto, že oproti ní je bez vokální složky, tedy čistě instrumentální. Právě technika hry významně kopíruje způsob zpěvu *chazanů*. Dále je napodobována modalita a způsob tvoření melodie. Díky výše zmíněným štejgerům a typickým melodickým vzorcům (např. s pro nás ne tak běžným jedenapůltónovým krokem) se utváří snadno rozpoznatelný charakter klezmeru a jidiš písní, který je ještě podpořen trochu odlišnými harmonickými postupy, jež jsou velmi závislé právě na modalitě melodie. Charakteristické je například nahrazení dominanty na pátém stupni - pro tóninu *Ahava Raba* je typický mollový akord na sníženém sedmém stupni před poslední tónikou.

Právě lidová hudba výše uvedených národů výrazně ovlivnila podobu klezmeru v různých zemích. Také složení kapely často koresponduje s jejich folklorními seskupeními. Původně hrály v klezmerbandech pouze smyčcové nástroje a cimbál, poté se přidal akordeon a následně se stal nejdůležitějším melodickým nástrojem ve většině zemí klarinet. Jen velmi malý počet muzikantů se mohl živit jen hraním, většinou se jednalo o neprofesionální hudebníky, kteří chodili hrát na svatby a oslavy (především o svátku *Purim* nebo *Roš Ha-šaná*), ale také hráli pro významné židovské šlechtice, vždy s připraveným repertoárem vhodným pro danou příležitost.

Na počátku 20. století vznikají v USA první nahrávky, na nichž je znát onen vliv vzniku na různých územích. Rozdíly můžeme vnímat jak v odlišnosti písní, tak v samotném herním stylu. Uznání klezmeru jako samostatného žánru bylo podpořeno vznikem mnoha revivalových seskupení především v USA a Rusku v poslední třetině 20. století. Dnešní kapely tohoto typu interpretují a tvoří kromě čistého klezmeru také písně ovlivněné jidiš divadlem, jidiš filmem nebo jidiš písněmi lidovými a pololidovými. Styl klezmeru je dodnes na mnoha místech velmi populární, i u nás pravidelně koncertují česká

klezmerová seskupení s tradičním repertoárem, např. *Létající rabín*, *Pražská jidiš kapela* nebo *Trombenik Prague klezmer band*.

2.3.2. Jidiš písně a chasidské melodie

Lidové písně Aškenázských Židů zahrnují jednak velký počet tvůrců a interpretů, jednak značné množství území, kde k tvorbě a zpěvu písní docházelo. Od 80. let 19. století docházelo k masovému stěhování po celém světě, což můžeme na písních výrazně poznat. Zásadní roli zde sehrálo náboženské hnutí *chasidismus*, které bylo reakcí na přehnanou „suchopárnost“ judaismu v 18. století a snažilo se o přiblížení se běžnému věřícímu tak, aby se víra stala opět běžnou součástí života a byla oproštěna od přehnaného formalismu a učenosti.

V *chasidském hnutí* byl písním věnován celkem velký prostor. Setkáváme se s texty zábavnými a veselými, dokonce i s takovými, které zesměšňují učené rabíny. Potulným písničkářům, jež byli oblíbenými hosty svatebních oslav a židovských svátků, se říkalo *badchonim*. Právě oni postupně rozšiřovali své písně po dalekém okolí, až časem zlidověly. Jidiš písně přečkaly obě světové války, v koncentračních táborech a ghettech mohly být pro mnohé významným pomocníkem k přežití a nadějnějším vyhlídkám.

Pro představu uveďme příklad jednoho z písňových textů o zázračném rabínovi⁵⁷.

*1. To, co doved rabín Glück — o tom už jdou fámy —
nebyl to jen klam a trik, jak poznáte sami.*

*V Pakusteru, v Sadje Goher, v Pausteru prý taky,
ještě dneska vzpomínaj na nissim — na zázraky.*

*2. Přišel chudák o berlích, hlavu plnou žalmů,
rabín mrknul do svých knih a hned radu dal mu.
Zlámal chudák berle vejpůl, jak mu rabín kázal,
a pak domů odbelhal ještě větší lazár.*

⁵⁷ Píseň Zázrak (Nissin) je i s českým překladem uvedena ve zpěvníku Der Jiddische Samowar.

3. *Párek starých manželů přišel za ním s pláčem,
že se spolu neshodnou, že prý nemaj na čem.
Rabín jim dal dobrou radu (sotva povím kterou),
ti dva už se nehádají. Pořád se jen perou.*

2.3.3. Sefardské písně

Písně španělských Židů odkazují na svůj středověký původ. Jednohlasou melodickou linku zdobenou melismaty a glisandy doprovázel většinou některý ze strunných dobových nástrojů — loutna, případně její arabský předchůdce oud, viola da gamba, oblíbený byl také rytmický doprovod bubínku nebo tamburíny, časté je však i acappellové pojetí. Sefardské melodie nás svými melismaty vrací o několik staletí zpátky, kdy vypráví napínavé příběhy o vyhnanství i o milostných dobrodružstvích. „*Hloučky Sefardů proudily Evropou a Blízkým Východem, a hledali marně místo spočinutí. Ze zajištěného postavení u španělských vladařských dvorů, kde Židé sloužili jako vážení poradci, finančníci, lékaři a filozofové, propadali až na dno zoufalství běženců. Odtud strhující dramatickost, dvojí poloha téže písně: vznešená renesančně vyklenutá melodie, přepadající až do nářku a lamentací.*”⁵⁸ Písně, jež jsou zpívány převážně v ladinu, jazyce Sefardů, případně pak v hebrejštině nebo národních jazycích, jsou ovlivněny tradiční lidovou hudbou země, v níž vznikly, ale najdeme v nich prvky i soudobé světské hudby.⁵⁹ Nad interpretací sefardských písní visí mnoho nevyjasněných otazníků. Existuje sice několik věrných zápisů melodické linky, ale většinou bez harmonizace a doporučeného způsobu doprovodu. U nás se poučené interpretaci sefardských písní věnují např. Jana Lewitová a Vladimír Merta.

⁵⁸ MERTA, Vladimír. Sefardské písně. [online]. [cit. 2018-07-01] Dostupné z: <http://www.vladimirmerta.cz/historie/pub11.html>.

⁵⁹ Tamtéž.

3. Výukové lekce

„Šest miliónů jich zahynulo, avšak jejich písně žijí a budou žít. Všechna ta krása, úsměvnost, bolest a odvaha, které z nich promlouvají, nám připomínají, abychom na to, co se stalo, nikdy nezapomínali.“⁶⁰

Důvodů proč zařazovat židovské písně do hodin hudební výchovy najdeme dozajista více, většina je zmíněna již v úvodu práce. Naším cílem je nahlédnout pod pokličku nejen židovské hudby, ale obecně celé její kultury. Proto zde nejsou sepsány jen nápady jak konkrétně pracovat s určitými písněmi, ale jsou zde navrženy celé hodiny/lekce/workshopy vždy na konkrétní téma a pro konkrétní věkovou skupinu. Obecnou snahou je co nejširší propojování s ostatními předměty a přesah v rámci širšího kontextu. Často jsou využívány metody kritického myšlení, práce s textem a motivace příběhem (důležitá zvláště pro mladší děti). Při vymýšlení návrhů hodin bylo využíváno zpětného plánování a práce s cílem hodiny, všechny lekce jsou sestaveny do třífázového modelu využívajícího posloupnosti evokace — uvědomění — reflexe. Věříme, že právě tento postup umožní žákům lepší prožití všech aktivit v daném celku a jejich následnou reflexi.

Podoba návrhu jednotlivých lekcí vypadá následovně: úvodní text obsahuje základní informace o cílech hodiny a jejím průběhu, časovém rozvržení jednotlivých fází a aktivit, dále použité metody, pomůcky a nároky na prostor. Součástí následného popisu lekce jsou i notové ukázky, použité texty nebo nákresy používaných materiálů, v příloze pak najdeme rozsáhlejší notové materiály a partitury.

Vytvořené lekce jsou postaveny spíše jako hudební workshopy. Abychom měli na všechny aktivity dostatek času a mohli je propojovat v rámci jedné jednotící motivační linky, potřebujeme větší časovou dotaci. Na uvážení učitelů pak je, zda si tyto workshopy rozdělí do více hodin, nebo využijí připravených celků např. v rámci projektových dní. V takovém případě se nabízí ještě propojení s ostatními předměty, proto bude také potřeba větší časová dotace a případná spolupráce s dalšími učiteli.

Lekce jsou koncipovány v souladu s rámcovým vzdělávacím programem, snaží se o využívání poznatků napříč různými obory, a proto je můžeme včlenit to průřezových témat, především do Multikulturní výchovy. Právě etnická hudba může být vhodným

⁶⁰ *Der Jiddische Samowar: Židovské písně*. Praha: Rosa, 2000. ISMN M-706518-03-9. str. 1

východiskem k lepšímu porozumění a multikulturnímu vnímání. Jednotlivé aktivity napomáhají k rozvoji všech klíčových kompetencí, většina aktivit je postavena na kooperaci a skupinové spolupráci nebo práci ve dvojicích. Vždy je zdůrazněna snaha o různorodé propojování spolužáků, aby se skupiny pokaždé obměnily a žáci tak dostali možnost pracovat v jiných týmech, což vede k jejich lepšímu poznání i zlepšení sociálního prostředí ve třídě.

Důraz je kladen na příběhovou motivaci, která propojí jednotlivé aktivity a hry do uceleného tvaru a dá jim jakýsi „vyšší smysl“, můžeme-li to takto honosně nazvat. Aktivity jsou však i samostatně využitelné, nebo vhodné k uplatnění v jiném kontextu.

Notový materiál jsem čerpala z mnoha zpěvníků a not pro instrumentalisty, nejvíce jsem využila zpěvníky *Židovské písně* a *Der Jiddisch Samowar*, oba vyšly v nakladatelství Rosa. Dále jsem se nechala inspirovat velkým množstvím nahrávek, především klezmerových kapel *Létající rabín*, *Trombenik*, *Ester*, zahraničních klezmerových seskupení i sólových instrumentalistů, nebo sborovými úpravami *Tomáše Novotného* pro sbory *Adash*⁶¹ a *Noach*⁶². Mnoho nahrávek je volně dostupných na webu youtube.com.

Při vymýšlení aktivit a didaktických postupů jsem využila především inspirací načerpaných při studiu na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy nebo na hudebních workshopech a kurzech. Během studia jsem měla velké štěstí na mnoho inspirativních osobností, které zcela zásadně ovlivnily mé hudebně-pedagogické smýšlení, a proto bych zde ráda zmínila *Lenku Pospíšilovou*, která mě zasvětila do základů *Orffova Schulwerku*, *Ludmilu Bajarovou* a její hudebně-pohybové semináře, *Janu Machalíkovou* s dramatickou výchovou, dále projekt *Slyšet jinak* nebo semináře didaktiky literatury, na nichž jsem se mohla seznámit např. s metodami kritického myšlení. Navrhované lekce jsou tak výsledkem několikaletého studia na vysoké škole, mnoha navštívených kurzů a seminářů a vlastní pedagogické praxe a zkušenosti.

⁶¹ Adash. In: Adash [online]. [cit. 2018-04-21]. Dostupné z: <http://adash.osu.cz/ukazky.php>.

⁶² Noach. In: Noach [online]. [cit. 2018-04-21]. Dostupné z: <http://www.noach.cz/cs/uvod/>.

3.1. Chanuka (1. — 2. třída)

Časový plán lekce: 2 vyučovací hodiny (90 minut)

- evokace — 15 minut
- uvědomění — Drejdl — zpěv — 20 minut
Drejdl — výroba — 30 minut
Drejdl — říkanka — 15 minut
- reflexe — 10 minut

Cíle lekce:

Žák zná židovský svátek Chanuka a tradice, jež se k němu pojí.

Žák si umí vyrobit vlastní drejdl, zpívá známou píseň Drejdl a hraje ostinátní doprovod.

Žák hraje drejdl, vytváří si na základě původních pravidel vlastní verzi.

Východiska:

Žáci znají naše vánoční tradice a porovnávají je se zvyky jiných národů.

Žáci jsou v hodinách Hv vedeni ke společnému muzicírování, tvoření a spolupráci.

Pomůcky: hudební nástroje (xylofony, metalofon, zvonkohra, triangel, boomwhackers, samostatné kameny ze zvonkohry na provázcích), šablony na drejdl, výtvarné potřeby, fazolky/kamínky, klavír, text o chanuce, pravidla drejdlu

Metody: brainstorming, zpěv, hra na orffovské nástroje, rytmizované říkadlo + pohyb

Nároky na prostor: lavice jsou u zdí, aby byl volný prostor uprostřed, lavice poslouží při výrobě drejdlů

Průběh lekce:

a) evokace

Hlavním tématem této lekce je Chanuka, u níž nacházíme v mnoha tradicích a znacích určitou podobnost s Vánoce. Ve své podstatě však tyto dva svátky nemají pražádnou souvislost a označování Chanuky za židovské Vánoce by bylo velmi zjednodušující a spíše nesprávné, i když se tak často děje. Přesto ale nebude na škodu

mluvit s dětmi o Chanuce právě v předvánočním období a propojovat oba svátky, protože i přes odlišný původ dokážeme najít větší počet podobných tradic a zvyků.

V úvodní evokaci proto doporučujeme plošný brainstorming na téma oslava Vánoc v různých zemích. Některé děti možná byly v době vánočních svátků na dovolené v zahraničí, někdo pochází z jiné země, nebo možná znají jen určité zvyky z vyprávění.

Učitel pak přečte dětem krátký příběh o Chanuce a společně na základě slyšeného textu shrnou tradice spojené s tímto svátkem.

„Jak se slaví Chanuka?”

Všichni členové rodiny musí být přítomni zapálení chanukových svíček. Každý chlapec a každá dívka by měli zažehnout svůj vlastní chanukový svícen. Přes svátky postaví každá rodina chanukový svícen či svícny s osmi svíčkami a jednou navíc, tzv. šamašem neboli „služebníkem”, na místo, na němž lze dobře vidět zvenku, např. na okno.

Abychom strávili svátky vesele, hraje rodina drejdl. Vítězové dostávají peníze a stejně tak i děti dostávají od svých příbuzných určité kapesné, tzv. „chanukové peníze”. Je také zvykem dávat peněžité dary rabínovi.

V těchto dnech se jedí hlavně jídla smažená na oleji, která připomínají zázrak s olejem v Chrámě, kdy vystačil na osm dní. Na památku příběhu o Juditě ji celá rodina mléčná jídla a z mléka připravené sladkosti.”⁶³

b) uvědomění

Drejdl — zpěv

Jednou z tradic je také dětská hra drejdl. Učitel ukáže dětem tuto židovskou káču a zazpívá píseň⁶⁴. Následně vysvětlí dětem jednoduchá pravidla této hry a představí symboly *gimel*, *nun*, *šin* a *chet* (ג, נ, ש, ח). Děti se naučí obě sloky písničky a mohou přidat i jednoduchý nástrojový doprovod. Záleží na učiteli, zda rozfází různé aktivity do několika hodin, nebo je propojí v jedné lekci. Níže je uveden soubor nápadů, které by mohly pomoci při nácviu písně, aby nedocházelo k neustálému opětovnému přezpívávání.

⁶³ Text převzat z STERN, Marc. *Svátky v životě Židů: vzpomínání, slavení, vyprávění*. Praha: Vyšehrad, 2002. Světová náboženství (Vyšehrad). ISBN 80-7021-551-8. s. 131-133 (kráceno).

⁶⁴ Český volný překlad písňového textu a říkanku (jež vznikly pro potřeby této práce) vytvořili Jan Vepřek a autorka práce.

V příloze je pak partitura pro zpěv a Orffovy nástroje, jejíž realizace je použitelná nejen do hodin, ale i na veřejné vystoupení.

C G

1. Já hli - ně - nou mám ká - chu a mám ji vel - mi rád, však ří - ká se jí
2. Jak krás - ně se vždy to - čí, vždyť zá - le - žet si dám, a když mi gi - mel

7 C

drej - dl, tak pojd' - me si s ní hrát. Ó drej - dl, drej - dl, drej - dl, tu ká - chu já mám
pad - ne, tak vše - chno vy - hrá - vám. Ó drej - dl, drej - dl, drej - dl, vždyť zá - le - žet si

13 G C

rád, ó drej - dl, drej - dl, drej - dl, tak pojd' - me si s ní hrát.
dám, ó drej - dl, drej - dl, drej - dl, tak vše - chno vy - hrá - vám.

„Na čtyřech stranách drejdelu jsou nakreslena čtyři hebrejská písmena připomínající větu Nes gadol haja šam, což znamená „Stal se velký zázrak“. Čtyři písmena nun, gimel, chet a šín slouží jako pravidla drejdlu: nun pro „nic“, gimel pro „celý“, chet pro „půl“ a šín pro „odevzdej“. Znamená to, že když se drejdl zastaví na písmenu nun, nevyhrává se nic a na řadu přijde další. Když se drejdl zastaví na písmenu gimel, bere si hráč z banku všechny peníze. A když se zastaví na písmenu chet, bere si hráč z banku polovinu peněz. U písmena šín odevzdá peníze do banku.“⁶⁵

Drejdl - výroba a hra

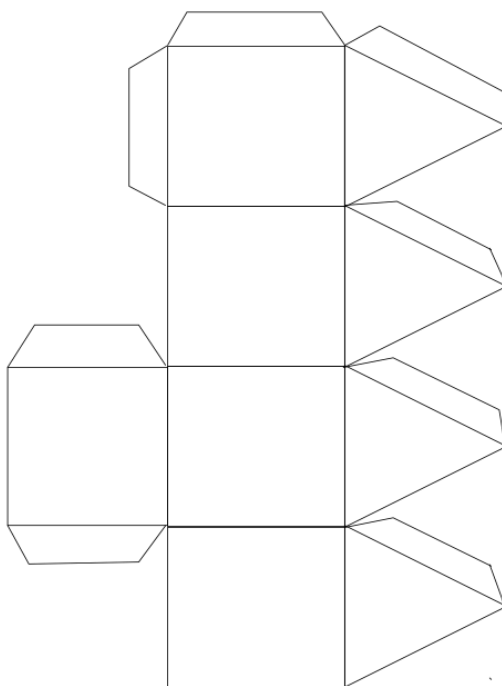
V tuto chvíli už děti znají pravidla hry, a proto si vyrobí vlastní drejdl, aby si ji mohli také zahrát. Učitel má připravené šablony⁶⁶, které rozdá dětem, aby si je vystříhly a samy vyzdobily. Buď si mohou na čtyři stěny nakreslit originální symboly *gimel*, *nun*, *šin*

⁶⁵ Text převzat z STERN, Marc. *Svátky v životě Židů: vzpomínání, slavení, vyprávění*. Praha: Vyšehrad, 2002. Světová náboženství (Vyšehrad). ISBN 80-7021-551-8. s. 139.

⁶⁶ Šablona převzata z: Make a dreidel. In: *Activity village* [online]. [cit. 2018-06-14]. Dostupné z: <https://www.activityvillage.co.uk/make-a-dreidel>.

a *chet*. Anebo dostanou prostor pro vlastní tvořivost a vymyslí si vlastní symboly, čímž vznikne nová verze drejdlu. Mohou to být známé symboly, geometrické tvary, obrázky, to je na žácích. Ke každé káče proto vytvoří ještě samostatný návod, kde vysvětlí, co který symbol znamená. Poté co dotvoří a dozdobí šablonu, tak lepidlem slepí příslušné části a nakonec do vrchní části nasadí obyčejnou tužku. Tímto je hotov nový originální drejdl.

Ve skupinkách si pak mohou chvilku hrát podle svých návodů. Místo čokoládových penízků mohou dávat do banku např. fazolky nebo kamínky.

Drejdl - říkanka

Učitel předvede třídě říkanku Drejdl, kterou rytmizovaně recituje a poslední slovo v každém verši doplní o jednoduchý pohyb, který je uveden vždy v závorce. Děti se nejprve opakováním naučí básničku, již od počátku mohou napodobovat i jednoduchý pohyb.

Na kopečku *domeček*,
v tom domečku *stoleček*,
na stole se drejdl *točí*,
všichni mají radost v *očích*.

(střecha nad hlavou)
(rukama ukázat stůl)
(zatočit se na místě)
(úsměv a ukázat na oči)

Letos se mi daří, <i>vyhrávám</i> ,	(vyskočit do vzduchu radostí)
na čokoládě si <i>pochutnám</i> .	(pohladit se po břiše)
Poražený s prázdnou <i>odchází</i> ,	(udělat smutně tři kroky k odchodu)
v dalším kole mu však výhra <i>vychází</i> .	(radostně ukázat „palec nahoru“)

Pokud umí již dobře text, zkusí pohyby ukazovat ve dvojicích. U domečku i stolu mohou ukázat každý polovinu obrysů, při čemž se chytí za ruce, pak se každý sám zatočí a v posledním verši si vzájemně ukáží na oči. Při slově „vyhrávám” mohou vyskočit a radostně si plácnout, zbylé tři verše předvedou individuálně, ale stojí naproti sobě.

Závěrečnou fází práce s říkadlem bude opět recitace propojená s naučeným pohybem ve dvojicích. Tentokrát však poslední slova ve verších vynecháme a jen pantomimicky předvedeme původní výraz tak, aby nebyla přerušena kontinuita říkanky. Tato forma nahrazování slov v básničkách je u malých dětí velmi oblíbená, již v mateřské školce zvládají nahrazovat vybraná slova pohybem, případně zvukem.

c) reflexe

Pokud mají děti sešit, mohou si do něj nakreslit osmiramenný svícen *chanukija* a napsat pár slov o Chanuce. Na školách, kde si žáci vedou portfolia, mohou také nakreslit svícen a vložit i návod na vlastní drejdl.

Hezkým závěrečným aktem celé lekce by mohlo být společné zapálení svíček a následně hromadné sfouknutí, přičemž si každý může něco přát. Další možností je také roztočení všech drejdlů najednou a závěrečný zpěv nové písně.

3.1.1. Drejdl

Známa hebrejská dětská píseň se pojí se svátkem Chanuka a hrou Drejdl. Pro děti mladšího školního věku je vhodná svým rozsahem pouhých pěti tónů (je postavena na prvním až pátém stupni základní tóniny), dále pak jednoduchým rytmem, který využívá vedle čtvrtových a osminových not také synkopy. Kromě rozvíjení pěvecké techniky a základních intonačních návyků lze píseň využít k instrumentální hře, kdy můžeme doplnit elementární ostinátní doprovod. Pokud jej vhodně rozfázujeme, vznikne použitelná

koncertní verze pro zpěváky a doprovod na orffovské nástroje, případně lze přizvat pro ozvláštnění zkušeného klarinetistu či houslistu.

Z hlediska intonace jsou sekundové postupy vhodné i pro nejmenší děti, které si tak budou upevňovat stoupající a klesající melodii. Určitě pak také rozeznají ku-ku interval, který se v této písni vyskytuje hned několikrát. U malých dětí se nabízí propojení s říkadly, čímž vznikne forma ronda, kdy se hudební část střídá s mluveným rytmizovaným projevem. Na závěr kapitoly je uvedena koncertní verze, jenž využívá tohoto principu.

Abychom mohli Drejdla doprovodit na nástroje z Orffova instrumentáře nabízí se jako nejvhodnější tónina C dur, jelikož na většině škol nejsou chromatické verze zvonkoher a xylofonů. Tato tónina však není dobrou volbou vzhledem k hlasovému rozsahu nejmladších zpěváků. Proto doporučujeme při nácviku zpěvu měnit tóniny a posouvat směrem nahoru, ideální může být Es dur a E dur, pro dobře rozezpívané školáky také F dur.

Vhodnou metodou pro nácvik melodie je klasická imitace po jednotlivých frázích, kdy děti opakuji jako ozvěna po svém učiteli. Nejprve jen slova, pak i melodii, případně obráceně. Pro zautomatizování melodie není dobré zpívat píseň stále dokola, často totiž dochází ke ztrátě soustředěnosti. Proto můžeme přidat drobné aktivity, při nichž však děti podvědomě dokola zpívají píseň, ale vždy ji něčím ozvláštní. Tyto aktivity jsou nejen zpestřením, ale slouží i rytmickému upevňování, vnímání pomlky atd.

- 1) Chodíme po třídě a zpíváme písničku, při každé pomlce si tleskneme s kolemjdoucím spolužákem nebo ho v době pomlky pohladíme po tváři. Protože drejdl je hračka dřevěná, můžeme také v pomlce zaťukat na cokoliv dřevěného ve třídě. Nejprve můžeme ťuknout jednou, pak i dvakrát (dvě osminové noty). Nebo může každý stát u židle a na slovo „drejdl“ si vždy sedne. Tyto aktivity sklízí většinou u dětí velký ohlas.
- 2) Poté, co mají děti upevněnou představu krátké pomlky, můžeme dát dětem zavěšené kamínky ze zvonkohry - část dostane tóny z akordu C dur, část z G dur. Učitel pak ukazuje, která skupina cinkne do konkrétní pomlky. (Tato aktivita zároveň upevňuje podvědomé vnímání tóniky a dominanty.) Ostatní žáci mohou cinkat na zvonečky, rolničky, činelky. Jelikož připadá Chanuka na stejný čas jako křesťanské Vánoce, navodí tato úprava i zvukovou podobnost s vánočním cinkáním a zvoněním.

- 3) V první sloce se celkem sedmkrát vyskytuje výraz „drejdl”. Náročnější aktivitou pak může být buď vynechání tohoto slova, kdy místo něj děti mlčí, nebo naopak budou zpívat jen toto slovo a zbytek si v hlavě pouze domýšlí. Zpočátku je pro tuto aktivitu vhodné zpívat velmi pomalu a ideálně mít před sebou melodii s barevně vyznačenými částmi, kdy se zpívá/nezpívá. Propojení s vizuální oporou bude pro děti výrazně příjemnější.
- 4) V celé písni potřebujeme jen tóniku a dominantu, proto se nabízí také zapojení boomwhackerů - opět na dvě skupiny — T a D. Zpočátku jen půlové noty, aby si žáci upevnili harmonický podklad, později můžeme přidat ostinátní rytmus tá ty ty⁶⁷.
- 5) Poté už bude velmi snadné přejít k nástrojovému doprovodu - party pro xylofon zajišťují harmonický doprovod v ostinátním rytmu (tá ty ty), který lze podložit např. slovy „Má káča” nebo „Můj drejdl”. Druhou variantu spíše nedoporučujeme, jelikož některým dětem může činit výslovnost tohoto slova problém, a proto by je podložení rytmu tímto textem spíše brzdilo.
- 6) Přidáme zvonkohru, jejíž part využívá stoupající a klesající melodii a je tak malým ozvláštňením celé písně.

Koncertní provedení by mohlo mít kupříkladu tuto formu:

1. jen xylofony, zavěšené kameny ze zvonkohry a triangel
2. přidá se metalofon a zvonkohra
3. 1. sloka zpěv + všechny nástroje
4. říkadlo + ukazování
5. 2. sloka zpěv + všechny nástroje
6. říkadlo + pantomimické ukazování posledních slov ve verši
7. 1. sloka zpěv + všechny nástroje
8. samotné nástroje a na závěr společné zacinkání.

⁶⁷ Rytmické slabiky — „tá” zastupuje notu čtvrt'ovou, „ty” notu osminovou.

3.2. Rabín (3. — 5. třída)

Časový plán lekce: 2 vyučovací hodiny (90 minut)

- evokace — 15 minut
- uvědomění — Gut šábes aich — 30 minut
Rabínův byt — 35 minut
- reflexe — 10 minut

Cíle lekce:

Žák ví, kdo je rabín a co je jeho posláním.

Žák otextuje známou melodii.

Žák umí nový židovský pozdrav, píseň a tanec.

Žák pracuje ve skupině s ostatními spolužáky.

Východiska:

Žáci mají alespoň velmi obecnou představu a základní informace o židovské kultuře.

Žáci jsou v hodinách Hv vedeni ke společnému muzicírování, tančení, tvoření a spolupráci.

Pomůcky: texty o šábesu a rabínovi, ukázka jarmulky — pravé i vyrobené, šablony jarmulek, výtvarné potřeby na zdobení, papíry, tužky, obrázek rybí kostry na doplnění, klavír

Metody: fishbone diagram, živé obrazy, otextování melodie, zpěv, tanec, hra na tělo

Nároky na prostor: lavice jsou u zdí, aby byl volný prostor uprostřed, lavice poslouží při výrobě jarmulek

Průběh lekce:

a) evokace

Učitel uvede tuto lekci drobnou motivací: Je pátek večer a před synagogou se schází mnoho lidí ke společné šábesové bohoslužbě. Rabín se jako každý týden v tuto dobu se všemi zdraví a zve je do synagogy. Pokud někdo z žáků dokáže vysvětlit, kdo je rabín a co je šábes, tak to stručně představí třídě.

Šabat je dnem klidu, nejdůležitějším a nejsvětějším dnem židovského kalendáře, kdy se připomíná dokončení Stvoření. Povinnost ctít sedmý sváteční den jako den odpočinku je zakotvena v Desateru přikázání, které získal Mojžíš na hoře Sinaj. Tento den je určen k odpočinutí a studiu, nikoli práci. Verš „nebudeš dělat žádnou práci“ (Ex 20, 10) byl podnětem k vytvoření seznamu celkem 39 zakázaných prací. Ze seznamu uveďme např. orání, setí, česání vlny, barvení, rozvazování uzlů, napínání nití, stavění, boření, lovení zvěře, stříhání, psaní, rozdělování a hašení ohně, nebo přenášení věcí. V dnešní době lze za přestupek považovat telefonování, jízda autem, zapínání a vypínání televize, kouření a další. Veškeré zákazy pozbydou svou platnost, jedná-li se o záchranu lidského života.

Mimořádnost tohoto velkého dne spočívá již v důkladné přípravě. Páteční dopoledne je věnováno úklidu celého domu, přípravě tradičních pokrmů, nachystání slavnostního oblečení, ubrusu, porcelánu. Uprostřed stolu je připraven šabatový svícen s nejméně dvěma svícemi, které zapálí na začátku šabatu paní domu. Důležitou součástí je večerní bohoslužba a následná velká hostina.⁶⁸

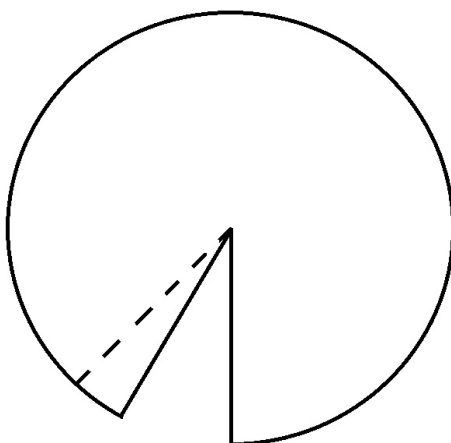
Výraz rabín (v jidiš rebe, v hebrejštině rabi) v doslovném překladu znamená „můj učitel“. Nabízí se zde přirovnání ke knězi, duchovnímu či pastrovi, což však není obsahově rovnocenné. Zatímco katolický kněz je prostředníkem mezi Bohem a člověkem, rabínova autorita tkví pouze v jeho učenosti a charakterní osobnosti. Nemá ani hierarchické zakotvení, do úřadu jej může i dnes uvést jiný rabín.

V dnešní době rabín vykonává klasické povinnosti duchovního, tedy obřady spojené s narozením, úmrtím, svatbou, konvertováním. Dále odpovídá za dění v synagoze nebo náboženských školách, dohlíží nad vyučováním, káže, navštěvuje nemocné a duševně choré, je rádcem pro členy své obce. Radí jak v problémech manželských, tak mezilidských. Musí být tedy dobrým sociologem, psychologem, často i psychoterapeutem. Významná je též jeho funkce reprezentativní, když zastupuje židovskou obec na veřejnosti.⁶⁹

⁶⁸ Text použit z kapitoly Šabat, která je součástí této práce.

⁶⁹ Text použit z kapitoly Rabín, která je součástí této práce.

Děti dostanou do dvojic dva texty, jeden s krátkým popisem rabínovy práce a druhý s definicí šábese neboli šabatu. Ve dvojici si oba texty přečtou a společně pak celá třída shrne, co se z textu dozvěděli. Programem dnešní hodiny bude návštěva v rabínově domě, a to přímo na šabatový večer. Začneme tedy jeho příchodem do synagogy, kde se vítá s ostatními příchozími před šabatovou bohoslužbou, a to pozdravem „Gut šábese aich“, což v překladu znamená „Dobrý šábese všem“. Rabín je svátečně oblečen, na hlavě má jarmulku a se všemi si při pozdravu podá ruku. Žáci si na základě této drobné motivace vyrobí jarmulku na hlavu⁷⁰. Učitel má připraveny šablony⁷¹, které si děti nejprve nazdobí, a poté ji slepí nebo scvaknou. Jako inspirace může posloužit pravá jarmulka, případně lze ukázat symboly, které se hodí na ozdobení nejvíce (Davidova hvězda, okrajový zdobený lem). Kdo má hotovou jarmulku na hlavě, chodí po třídě a zdraví se s ostatními novým pozdravem a zároveň podáním ruky.

b) uvědomění

Gut šábese aich — zpěv a tanec

Učitel naučí žáky nejprve rytmiizovaný text písně ***Gut šábese aich***⁷², a poté přidá i melodii.

⁷⁰ Jarmulka neboli kipa je pokrývka hlavy pouze pro muže. Pro následující aktivitu ji však budou potřebovat všichni žáci.

⁷¹ Inspirace přejata z: Jarmulka z papíru. In: *Facebook* [online]. [cit. 2018-06-16]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/rabinsky.dum/posts/daj%C3%AD-se-u-n%C3%A1s-vyrob%C3%AD/417290011795905/>.

⁷² Zápis písně je uveden ve zpěvníku Lenky Pospíšilové Housle, basa, trumpet, pojedeme do světa, aneb jak si hrají děti na jiných kontinentech - Asie, Evropa (Hrajeto, 2015, str. 24). Oproti tomuto zápisu však využíváme pozměněný harmonický doprovod, a také uvádíme jinou choreografii.

A Dm Gm Dm Gm Dm Gm Dm Cm Dm
 Gut šá - bes aich, gut šá - bes aich, gut šá - bes a - le men, gut šá - bes aich.

5 **B** Dm Dm Gm A7 Dm Dm Gm A7
 Šá - bes, šá - bes, gut šá-bes a - le men, šá - bes, šá - bes, gut šá-bes a - le men.

9 **A** Dm Gm Dm Gm Dm Gm Dm Cm Dm
 Gut šá - bes aich, gut šá - bes aich, gut šá - bes a - le men, gut šá - bes aich.

Pokud mají píseň dobře zažitou, můžeme přidat jednoduchý pohyb. Před samotným nácvikem je vhodné nejprve zkusit různé pohyby z následujícího tance v rámci rytmické obměny. Děti si tak vše podvědomě zkusí, aniž by měly pocit nejistoty z nacvičování taneční choreografie. Do rytmické ozvěny by mohly být zahrnuty tyto pohyby: plesk pravé ruky na levé stehno, plesk levé ruky na pravé stehno, střídání těchto dvou pohybů, tleskání hřbetem rukou a kombinace s tleskáním dlaněmi.

Tím si žáci upevnili některé pohyby, které využijí v přípravné fázi tance. Ještě se tedy nejedná o výslednou podobu choreografie, ale o nácvikovou fázi, která by mohla napomoci rychlejšímu a snazšímu učení se celého tance, který na závěr vznikne. Je možné vše udělat v jedné hodině, případně rozložit do více hodin a pokaždé posunout o úroveň dál.

- 1. takt:** 2x plesk pravou rukou na levé stehno, 2x plesk levou rukou na pravé stehno, tedy na každou dobu vychází jedno plesknutí
- 2. — 3. takt:** stejné jako 1. takt
- 4. takt:** dup - tlesk hřbetem - tlesk dlaněmi
- 5. — 8. takt:** „smeknutí jarmulky” (jako když chceme při pozdravu smeknout klobouk), na první dvě doby vzít, na druhé dvě doby smeknout
- 9. — 12. takt:** jako 1. — 4. takt

Druhou fází nácviku je propojení do dvojic. Ty stojí naproti sobě a místo plesků v prvních třech taktech si podávají ruce — na dvě doby své pravice, na dvě doby levice, a to celé opět třikrát. Ve dvojicích si pak také tlesknou ve 4. taktu, jak hřbetem, tak dlaněmi.

A konečně přichází poslední fáze, což je již výsledný pohybový doprovod této písně. Nejprve si děti ve dvojicích určí, kdo je první a druhý. Všichni první pak udělají kruh, otočí se vně kruhu (tedy k sobě zády) a jejich partneři („druzí“) se postaví každý ke svému protějšku. Vzniknou tak dva soustředné kruhy z dvojic. Právě tento postup při snaze o vytvoření tohoto postavení se osvědčil v praxi jako účinný, přičemž se zabrání všem zmatkům a bez zdlouhavého vysvětlování a opravování je vytvořen prostor pro tanec. V tuto chvíli ještě jednou zkusíme to, co jsme se před chvílí naučili. Pokud vše dobře dopadne, vylepšíme poslední dvě věci.

První je část s jarmulkami — místo „smekání“ budeme posouvat jarmulku na sousedovu hlavu směrem doprava, vždy na dvě doby vzít z vlastní hlavy a na dvě poslat vedle („vez-mi, poš-li“). Celkem se tak jarmulka posune o 4 hlavy dál.

Druhým vylepšením je úvodní podávání rukou. To totiž nebude probíhat s partnerem z protější dvojice jako doposud, ale pravou ruku si podáme šikmo s levým sousedem protějšího partnera (z našeho pohledu) a levou ruku si naopak podáme s pravým sousedem našeho původního partnera. Opět třikrát zopakujeme a následné dup — tlesk hřbetem — tlesk dlaněmi proběhne již opět s protějškem. První zkouška tohoto podávání rukou vyvolá ve třídě možná menší paniku. Učitel se proto nesmí nechat zastrašit a nejprve si každý žák najde partnera pro podání pravic, a poté i partnera na podání levic. Dvakrát si pomalu zkusí tuto výměnu a myslím, že pak už nebude v pohybu žádný problém. V případě, že u někoho dochází k nejasnostem, je nutné vše co nejdříve znovu vysvětlit, popř. pomalu zkusit, aby se všichni po celou dobu pohybovali v bezpečném prostředí.

Stejně jako u většiny písní podobného charakteru neublíží ani zde, když při závěrečném provedení začneme velmi pomalu a pak budeme postupně zrychlovat.

Rabínův byt — živý obraz

Po večerní bohoslužbě se rabín se všemi opět rozloučí a jde poklidně domů. Jak by to u něj doma asi mohlo vypadat? Děti odhadují, co by v rabínově bytě určitě nemělo

chybět, co speciálního bychom tam mohli najít atd. Kromě klasického vybavení by mohla zaznít zmínka o svícnu, svazcích tóry, skříňce na jarmulky, trezor s důležitými úředními a památnými spisy a svazky.

Každý žák se v tuto chvíli převtělí do jedné konkrétní věci z rabínova domu a vznikne tak živý obraz z věcí, nábytku i např. domácích mazlíčků, které u něj můžeme najít. Poté co děti v naprosté tichosti zaujmou svou pozici, prochází učitel třídou, a pokud položí někomu ruku na hlavu, tak žák řekne, co konkrétně představuje. Po vyjmenování všech objektů mohou děti přiřadit představované věci i zvuk a nechat je tak rozeznít. Učitel opět chodí po třídě a může různé zvuky (děti) vypínat, zapínat, zeslabovat, zesilovat.

Krádež v rabínově domě⁷³

Obvykle je rabínův dům přeplněn nejrůznějšími věcmi. Tentokrát se však rabín po návratu z šabatové bohoslužby zděsil, jelikož jeho dům byl mezitím vykraden! Učitel zazpívá třídě písničku *A genejve* (Krádež)⁷⁴.

Em D Em

Ref. Bajmajn ré - bn is ge - vé - zn is ge - vé - zn bajmajn ré - bn, bajmajn ré - bn

6 H7 Em G D

is ge - vé - zn! A ge - nej - vé. Zí - bn hem - der vi di šma - tes, draj mit le - cher,
Zí - bn lajch - ter vi di šte - rn, draj on fis un

12 G Em H7 Em

fir mit la - tes. Bajmajn ré - bn is ge - vé - zn! A ge - nej - ve.
fir on re - rn.

⁷³ Tato aktivita je částečně inspirována workshopem Moniky Václové na Orffovském semináři pro učitele (Letňany, 2014).

⁷⁴ Zápis písně je kombinací textu ze zpěvníku Der Jiddische Samowar: zpěvník židovských písní (Rosa, str. 5) a melodie uvedené ve zpěvníku Jiddische Volkslieder (Verlag Neue Musik Berlin, 1978).

Překlad⁷⁵ zní: „*U mého rabiho byl zloděj! Ukradl mu sedm koší, a jakých! Tři záplatované a čtyři děravé. Ukradl mu sedm svícňů, jako hvězdy! Tři zlámané a čtyři křivé.*”

Děti se naučí melodii písně, pak přidají slova *Baj majn rébn is gevézn! A genejvé*. Takty 9-12 zpívají na libovolnou slabiku beze slov. Po naučení písně vytvoří 4 skupinky po šesti dětech. Buď mohou libovolně, nebo učitel rozhází po zemi papírky s českými výrazy, které mají však původ v jazyce jidiš — *čurbes, košér, rabín, šábes*. Děti si vezmou jeden lísteček a propěvují si novou písničku na slovo z papírku. Postupně si tak najdou partnery ze své skupinky.

V nově vzniklých šesticích pak společně zkusí vymyslet český text, co všechno ještě mohl zloděj rabínovi ukrást. Všichni vytvoří text pro dvě čtyřtaktí, což vychází na dvě krátké věty. Výsledek může vypadat kupříkladu takto:

*„Ukradli mu zlaté lžičky,
svícen, hrnce i pokličky.
Vzali mu i svazek tóry,
novou mísu na brambory.”*

Každá skupina představí přezpíváním svůj vytvořený text. Výsledný tvar pak může vypadat buď tak, že se zpívá několik slok za sebou a otextovaného prostředku se ujme vždy jedna skupina, zatímco zbytek zpívá celá třída. Druhým možným způsobem je forma jako ve známé české písni *Já jsem muzikant a přicházím k vám z české země*. Tedy v první sloce zpívá prostřední část jen první skupina, druhou sloku zpívá nejprve druhá skupina a hned nato se k nim připojí první a společně zopakují jejich první část atd. V tomto případě můžeme buď „potrápit” krátkodobou paměť dětí, ale lepší bude napsat texty na tabuli nebo do prezentace pro snazší orientaci.

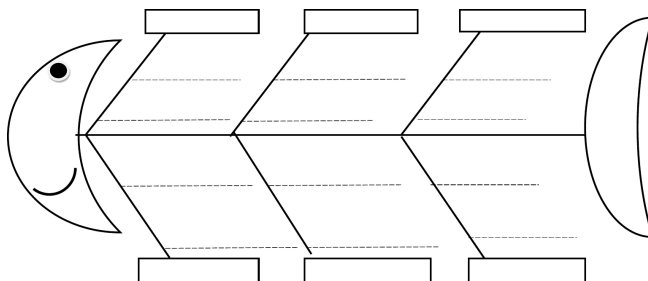
c) reflexe

Jak zaznělo v úvodu, jedním z častých a velmi oblíbených jídel na šabatové hostině je také ryba. Všechny děti dostanou obrázek rybí kosti⁷⁶ a mezi jednotlivé kostičky vyplní

⁷⁵ Překlad uveden v *Der Jiddische Samowar: Židovské písně*. Praha: Rosa, 2000. ISMN M-706518-03-9. s. 5.

⁷⁶ Ukázka stažena z Fishbone diagram. In: *English tutor lessons* [online]. [cit. 2018-06-20]. Dostupné z: <http://englishtutorlessons.com.au/category/general-english-resources/>.

všechny nové informace o rabínovi, které se na této lekci dozvěděly. Společně pak ve skupinkách své zápisky porovnají a shrnou.

3.3. Svatba (6. — 7. třída)

Časový plán lekce: 3 vyučovací hodiny (135 minut)

- příprava — převlečení a nastrojení před hodinou, rozdělení do skupin — 10 minut
- evokace — Přípitek Siman Tov — 25 minut
 - Svatební zvyky — 10 minut
- uvědomění — Skládankové čtení — 10 minut
 - Živé obrazy — 15 minut
 - Přípitek — 15 minut
 - Od jišamá — 30 minut
- reflexe — Od jišamá — 10 minut
 - Tgraf — 10 minut

Cíle lekce:

Žák zná některé z tradic židovských svateb.

Žák porovnává českou a židovskou svatbu.

Žák si prožije svatební veselí, naučí se svatební píseň a zatančí si židovský tanec.

Žák pracuje ve skupině s ostatními spolužáky.

Žák používá svou představivost, vymýšlí jednoduché příběhy.

Východiska:

Žáci mají alespoň velmi obecnou představu a základní informace o židovské kultuře.

Žáci už někdy navštívili českou svatbu.

Žáci jsou v hodinách Hv vedeni ke společnému muzicírování, tančení, tvoření a spolupráci.

Pomůcky: svatební oblečení, plechovky, lžíce, Tgraf, texty o průběhu svatby, papírky na rozdělení do skupin, klavír

Metody: skládankové čtení, zápis do Tgrafu, živé obrazy, zpěv, tanec, hra na tělo

Nároky na prostor: co nejvíce volného prostoru, lavice jsou v zadní části třídy, při přípitku je potřeba jedna lavice pro čtveřici

Průběh lekce:

a) příprava

Každé svatbě předchází dlouhé přípravy včetně výběru oblečení pro svatebčany. Dívky si přinesou šaty, nebo alespoň šátky, které si dají přes sebe, kluci mohou mít oblek, nebo např. tmavý svetr a dostanou ještě jarmulku. Také si mohou vyrobit různé další nápadité ozdoby, dle vlastní tvořivosti — k buřince přidělané copy z vlny a další. Ideálem je spolupráce s výtvarníkem, který s dětmi na hodině výtvarné výchovy vyrobí tyto propriety, a žáci tak na tuto hodinu přijdou již náležitě připraveni a vyzdobeni.

Nejprve žáky rozdělíme do čtyř skupinek po šesti. Můžeme použít různé způsoby rozdělení, buď neřízené, a to dle vlastních preferencí dětí, případně dle preferencí učitele, nebo řízené, aby došlo k promíchání dětí ve třídě, vytvořily se tak nové skupinky a žáci se učili spolupráci s jinými spolužáky než pouze se sousedem z lavice.

Pro tuto příležitost učitel vyrobí papírky s označením pro svatební hosty, což žáky rozdělí do čtyř skupin: 1) příbuzní nevěsty, 2) příbuzní ženicha, 3) přátelé nevěsty, 4) přátelé ženicha. Níže je přiložena ukázka.

otec nevěsty	matka nevěsty	bratr nevěsty	sestra nevěsty	teta nevěsty	babička nevěsty
otec ženicha	matka ženicha	mladší bratr ženicha	starší bratr ženicha	teta ženicha	dědeček ženicha
kamarádka nevěsty z dětství	spolužačka nevěsty z univerzity	spolubydlící nevěsty z koleje	nejlepší kamarádka nevěsty	kolegyně nevěsty z nové práce	spolužák nevěsty z univerzity
ženichův kamarád z dětství	ženichova bývalá přítelkyně	ženichův kamarád z fotbalu	ženichův kolega z bývalé práce	ženichův kolega z nové práce	ženichův spolužák ze střední školy

Učitel rozhází po třídě papírky, každý si jeden vezme do ruky, chodí po třídě a snaží se najít další spřízněné duše ze své skupiny. Hezké bude, pokud se podaří navodit atmosféru příjezdu na svatbu, kdy se všichni seznamují a představují se ostatním, odkud ženicha nebo nevěstu znají. Jedná se o jednoduchý dramatický prvek, kdy každý s sebou nese určitý příběh a ten vypráví ostatním svatebčanům.

Realizace této aktivity pak vypadá následovně: jeden žák jde k druhému a představí se, ke komu patří, případně odkud se s budoucími manžely zná. Je důležité děti motivovat, aby opravdu vyprávěly kratičký příběh a ne jen oznámily svůj status. Není tedy dobré říci jen „*Já jsem ženichova teta.*“, ale lepší je dodat kratičkou historku o tom, jak k ní v dětství jezdil ženich na prázdniny, jak u ní půl roku bydlel v prvním ročníku na vysoké škole, když se odstěhoval od rodičů atd. Pokud zjistí, že patří do stejné skupiny, tak jdou společně k dalšímu spolužákovi a opět stručně zjišťují, jaká je jeho pozice. Pokud hned zjistí, že je každý z jiné party, rozloučí se a jdou se seznámit s dalšími svatebčany. Po vzniku čtyř skupinek jeden mluvčí velmi stručně představí, kdo z jejich skupiny přišel na svatbu. Každá šestice se pak posadí na jedno místo ve třídě.

b) evokace

Přípitek — Siman Tov

Ještě před tím, než zjistíme, jak vůbec židovská svatba probíhá, naučíme se to nejdůležitější, a to přípitek a slavnostní zvolání *Mazel Tov*, tedy přání novomanželům.

Nejprve učitel zpívá úvod písně *Siman Tov* a žáci nápodobou opakují. Tento popěvek poslouží jako malá hudební rozcvička a zároveň hudební úvod k celé lekci. Zde je určitě prostor i pro učitelovu fantazii, takže může ještě před samotnou písní vymyslet různé rozezpívávací cviky na slova *Siman Tov*, *Mazel Tov*.

Píseň samotná lze přeložit jako „*Jaká veliká radost a velké štěstí se nám udály. Nám i celému Israeli.*“ Při svatbě se píseň zpívá nejčastěji ve chvíli, kdy ženich rozšlápne sklenici, ale můžeme jí zaslechnout také při *Bar micva* a dalších obřadech.

A Dm F

Si-man tov u - ma - zal tov u - ma - zal tov u - si - man tov, si - man tov u - ma - zal tov u -

4 Gm Dm Gm A

ma - zal tov u - si - man tov, si - man tov u - ma - zal tov u - ma - zal tov u - si - man tov je - hej - la -

8 Dm A7 Dm C7 **B** F B F Gm C7 F F A7

1. 2. nu. nu. Je - hej - la - nu, je - hej - la - nu, u - le - chol Jis - ra - el. el.

15 Dm Gm Dm Gm A7 Dm A7 Dm

1. 2. Je - hej - la - nu, je - hej - la - nu, u - le - chol Jis - ra - el. el.

Poté dostane každý jednu plechovku (např. od ananasového kompotu nebo kokosového mléka) nahrazující pohár na přípitek a lžící a ve dvojicích se naučí následující přípitek.⁷⁷ Užitečné je propojit celý přípitek drobnou motivací, aby se nejednalo jen o mechanické opakování. Např. v úvodu je pozvednutí číše a zaťukání, což vždy provede každý řečník před přípitkem, aby uklidnil a ztišil posluchače.

Přípitek probíhá ve čtveřicích, které sedí kolem jedné lavice nebo stolu. Učitel po frázích předvádí a žáci opakuji, vždy pak propojí více frází najednou. Zde se vyplatí postupný nácvik a prostor pro vícere opakování, aby každý žák získal pocit jistoty a orientoval se.

Š = škrábnout lžící o stěnu

V = ťuknout lžící na horní hranu

P = pozvednout pohár k přípitku

O = zaklepat spodní hranou o lavici

⁷⁷ Před každou aktivitou, v níž se používají netradiční předměty a nástroje, je důležité si je alespoň trochu „oťukat“ a „osahat“. Pokud si to žáci zkusí před samotným nácvikem přípitku, je velká šance, že už to pak nebudou zkoušet při samotné hře. Proto na úvod doporučujeme ozvěnou opakovat po učiteli různé kombinace rytmů a zvuků. U plechovek se nabízí škrábání o vlnitou stěnu, ťukání na dno, volání a šeptání do plechovky, kombinace ťukání lžící do plechovky a do lavice a mnoho dalšího. Vše je dobré propojit s rozmanitými, avšak přesnými a dobře reprodukovatelnými rytmickými figurami.

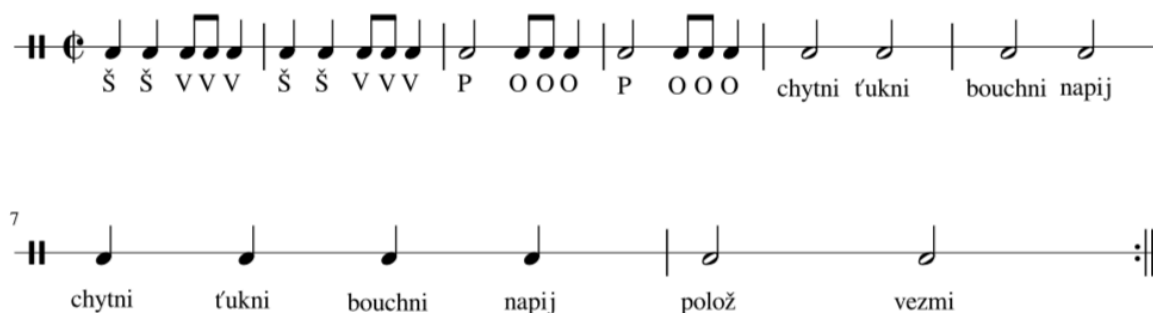
chytni = chytnout plechovku na lavici

napij = napodobit pití z plechovky

ťukni = přituknout ve čtveřici

polož = dát plechovku před souseda vpravo

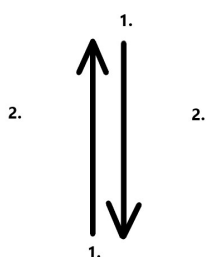
bouchni = bouchnout plechovkou do lavice vezmi = vzít do ruky novou plechovku

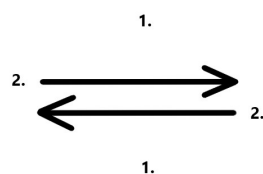
Žáci se naučili zpívat zatím jen část A, kterou si nyní i doprovodili přípitkem. Pokud bude prostor i pro nácvik části B, navrhuji tento postup:

Čtveřice se rozdělí na dvě dvojice - první a druhou, které sedí naproti sobě do kříže. Ve dvojicích si vyměňují poháry posunutím po lavici, první dvojice na první dobu, druhá dvojice na druhou dobu (pokud platí alla breve). Ve chvíli, kdy si jedna dvojice vyměňuje své poháry, musí být druhá dvojice na straně, aby byl dostatek prostoru pro výměnu.

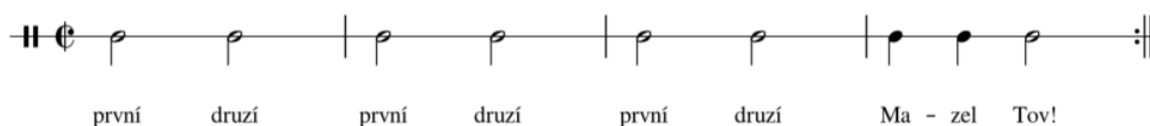
(1. doba)

(2. doba)

Toto provedou společně celkem třikrát a poté zakřičí „Mazel Tov”, zároveň u toho ťukají lžící do plechovky. Celé toto čtyřtaktí celkem čtyřikrát zopakují a tím je hotov doprovod k části B.

I pokud nemá učitel v plánu zpívat se třídou část B, tak by je tuto „choreografii” měl naučit, jelikož v závěru lekce se bude provádět celý přípitek do hudby.

Svatební zvyky

V rámci evokační části hodiny zkusí sepsat několik zvyků, které se pojí s naší českou svatební tradicí, např. házení svatební kytice, rozbíjení talíře a další. Tato aktivita je zde zařazena nejen z důvodu naladění se na svatební téma, ale především proto, aby se žákům lépe porovnávaly rozdíly naší a židovské kultury, aby si vše mohli lépe připodobnit nebo naopak odlišit od toho, co znají z vlastní zkušenosti. Vše sepíší do připraveného Tgrafu, kam v závěru lekce doplní i informace o židovské svatbě.

česká tradiční svatba	židovská tradiční svatba

c) uvědomění

Průběh židovské skladby - skládankové čtení

Nyní přichází okamžik získávání nových poznatků o průběhu židovské tradiční svatby. Učitel velmi stručně uvede svatební přípravy i průběh celého slavnostního dne. Žáci pak dostanou do skupinek tři krátké texty, které si ve dvojicích přečtou a následně přetlumočí ostatním. Tyto texty⁷⁸ popisují tři důležité části svatby a poslouží také jako východisko k následující aktivitě.

⁷⁸ Texty jsou převzaty z Noska a Damohorské, výběr ze stran 98-114.

Zahalení nevěsty

Poté, co je nevěsta oblečena do svatebních šatů, následuje ceremonie „zahalení nevěsty“. Jedná se o starý zvyk, jehož podstata spočívá v tom, že nevěsta sedí před chupou neboli svatebním baldachýnem ve zvláštním křesle s rozpuštěnými vlasy. Ženich je k nevěstě přiveden v doprovodu dalších 20 a více osob, aby zakryl nevěstě hlavu závojem. Během zakrývání nevěsty a následujícího rozhovoru se musí ženich vyhnout pohledu na nevěstu, má proto zavřené oči nebo odvrátí tvář do doby, kdy je svým doprovodem odveden. Po zakrytí se nevěstě dostává poučení o jejích povinnostech a odpovědnostech. Někdy ještě před oddělením svatebčanů dochází k posypání ženicha a nevěsty zrním na znamení plodnosti.

Svatební hostina

Důležitou postavou svatby, zvláště co se organizování svatebního veselí týká, je tzv. badchen, který se stará o zábavu, střídá styl, nutí lidi k pláči (když vzpomíná na zesnulé příbuzné, kteří se toho nedožili) i k smíchu. Jedná se vlastně o jakési představení, při němž badchen musí často střídat různé extrémy, zmiňuje také povinnosti manželství či jak je manželství hezká záležitost. Po ukončení obřadu následuje průvod hostí vedených bakchenem a muzikanty, za nimiž jde ženich se všemi muži, pak nevěsta se všemi ženami na svatební hostinu. Stoly jsou řazeny tak, že jeden je pro ženy a druhý pro muže, hosté jsou dále rozesazeni dle společenského významu. Typickým svatebním pokrmem je zlatá slepičí polévka, dále ryba (symbol plodnosti), maso, sladkosti.

Svatební tance

Svatební veselí provázejí také zvláštní tance určené pro tuto příležitost. Známý je tzv. hádavý tanec, který spolu tančí matky nevěsty a ženicha, předstírají hádku a usmíření. Košer tanz je jediný, při němž spolu tančí muži a ženy, ale jsou vzdáleni od sebe a drží šátky každý za jeden konec. Poté s nevěstou tančí rabi nebo členové nevěsty, všichni však s šátkem, protože pouze ženichovi a jeho otci je dovoleno se dotknout nevěsty. V některých obcích bývalo zvykem, že babička nevěsty tančila s velkým bochníkem chleba. Slaví nejen příbuzní, ale i sousedé a přátelé. Na každé velké svatbě se nechává stůl pro chudé a zároveň bohatí rozdělují almužny, nevěsta tančí se žebráky.

Živé obrazy

Každá skupina si po přečtení a seznámení se všemi uvedenými zvyky vybere jeden konkrétní okamžik ze svatby a vytvoří na něj živý obraz, tedy jakousi fotku. Tu pak rozpohybuje do čtyř fází, což znamená, že původní obraz se může třikrát pohnout. Dětem pomůže, když jeden ze skupinky vždy luskně, což bude jasným signálem pro změnu neboli domluvený drobný pohyb. Nejprve skupinka vše zkouší pomalu s delšími pauzami mezi jednotlivými změnami, po chvíli však zrychlí, ideální jsou dva obrazy za vteřinu.

Je dobré dát dětem na tuto aktivitu dostatek času, aby byly obrazy dobře promyšlené a přesně provedené. Učitel hned v úvodu zjistí, který svatební moment si každá skupina vybrala, aby tak zamezil opakování, a poté obchází jednotlivé skupinky a pomáhá jim.

Skupinky si vzájemně představí své rozpohybované živé obrazy. Nejprve pomalu, aby ostatní mohli vypořizovat i detaily a odhadnout, co se v nich odehrává, a pak v rychlé variantě.

Přípitek

Ve skupinkách nyní žáci sepiší krátký přípitek, který pak jeden mluvčí pronese. Každá skupina by měla vycházet ze statusu své skupiny a přizpůsobit tomu znění slavnostního přípitku.

Pokud mají všichni sepsáno, přichází přípitek samotný. Zopakuje se úvodní píseň i s pohyby a vše se tentokrát zkusí i s hudebním podkladem, který buď učitel pustí, nebo jej sám zahraje a zazpívá. Vše se propojí do následujícího celku ve formě ronda:

přípitek s poháry — proslov nevěstiny rodiny — proslov ženichovy rodiny — přípitek s poháry — proslov přátel od nevěsty — proslov přátel od ženicha - přípitek s poháry.

Od jišamá

Tím začíná to pravé svatební veselí! Na každé správné svatbě se totiž hodně jí, pije, zpívá, hraje a tančí. „*Vi azoy di klezmer, ot azoy di khasene*“, čili „*Jaký klezmer, taková svatba*.“⁷⁹

⁷⁹ O klezmeru. In: Létající rabín [online]. [cit. 2018-04-12]. Dostupné z: <http://www.letajicirabin.cz/o-klezmeru>.

Naučíme se píseň *Od jišamá* a pauzy vyplníme hrou na tělo: dup (D) — plesk (P) — tlesk (T). Píseň je vhodná i pro veřejné vystoupení na školních akademiích, nebo koncertech dětského sboru. Komentář k písni je uveden níže, partitura pak v příloze.

Po ujištění ve zpěvu můžeme přidat tanec.⁸⁰ Není vhodné cvičit rovnou celou choreografií, ale nejprve se naučit jednotlivé kroky. Celá třída stojí v kruhu a žáci jsou otočení směrem dovnitř. Na úvod doporučuji základní krok židovských tanců, a to „překládání” nohou, což většina dětí bude znát z fotbalu jako „vánočku”. Postup je tedy takový, že všichni stojí v kruhu a jdou směrem doprava — pravá noha krok po směru, levá překročí předem, pravá krok po směru, levá překročí zadem. Dalším prvkem v této choreografii je pootočení se na špičkách, kdy dáváme paty doprava a doleva, ale tělo je stále směrem do kruhu. Opět je dobré nechat děti upevnit tento pohyb. Ostatní už lze dovysvětlit v rámci nácviku celého tance.

⁸⁰ Představa, že žáci během jedné hodiny najisto zazpívají píseň v jazyce jidiš a ještě k ní budou rovnou tančit, je samozřejmě velmi naivní. Přesto je zde uvedena ona ideální návaznost a je již na práci konkrétního učitele, aby si daný materiál zpracoval a použil dle své vlastní libosti. Zde je uveden jen soubor nápadů a na sebe navazujících aktivit.

Celá taneční choreografie⁸¹ vypadá takto:

//: PN doprava — LN předem — PN — LN zadem — PN — DPT *Od jišamá*
LN doleva — PN předem — LN — PN zadem — LN — DPT *bearej Jehudá*
3 kroky do kruhu — TLESK — 3 kroky zpátky — TLESK *Uvehucot, uvehucot*
otočka na místě — DPT :// *Jerušalajim.*

Od části *Kol sason* se pak dvě sousední děti spojí do dvojic (zaklesnutím svých pravých rukou) a točí se po směru. Na osm dob doprava, pak změni směr, prohodí ruce a na osm dob se točí doleva. To celé dvakrát. Postupně můžeme po získání jistoty začít výrazněji zrychlovat.

c) reflexe

Propojení *Od jišamá* a živých obrazů

Židovská svatba je událostí, na kterou každý rád a dlouho vzpomíná. V uších mu hraje svatební hudba a před očima běží nejrůznější vzpomínky a okamžiky. Na závěr celé lekce propojíme hudbu i živé obrazy dohromady tím způsobem, že všichni zpívají píseň *Od jišamá* a vždy v době tří pomlk představí jedna skupina svůj rozfázovaný živý obraz. Vhodné je určit jedno místo (jakési podium), na němž se budou skupiny střídát. Opět vše nejprve zkusíme velmi pomalu a poté zrychlíme.

Zápis do Tgrafu a závěrečné porovnání

Na závěr uděláme stručné shrnutí všeho, co jsme v proběhlé lekci prožili, a žáci dopíší do Tgrafu židovské tradice a barevně vyznačí, které zvyky jsou společné pro českou a židovskou svatbu.

3.3.1. *Od jišamá*

Autorem písně *Od jišamá* (*Od Yishama*) je židovský rabín, učitel, skladatel a zpěvák *Šlomo Karlibach*, často označovaný jako *Zpívající rabín*. Zhudebňuje zde volně parafrázovaný text z Jeremiáše 33, 10-11:

⁸¹ Vysvětlivky: PN = pravá noha krok po směru, LN = levá noha, DPT = dup - plesk - tlesk (na pauzy, jak to už žáci zkoušeli do zpívání).

*„Ještě bude slyšet v městech judských
a na prostranstvích jeruzalémských
hlas jásání a hlas radosti,
hlas ženicha a hlas nevěsty.“*

Tato píseň je velmi často součástí svatebního repertoáru, text byl však zhudebněn mnohokrát, např. *Šlomo Karlibach* použil tyto verše ještě minimálně dvakrát.

Notový zápis v knize *Židovské písně* (2003) nabízí dvě části, přičemž častěji se zpívá jen druhá část, tedy od taktu 13.

Úvodní čtyřtaktí evokuje jakési svolání či předzpěv, proto se nabízí spíše recitativní pojetí. S tím by měl korespondovat také doprovod, vhodná jsou arpeggia na první dobu taktu. Při koncertním vystoupení by mohl být zpíván tento začátek sólistou, případně učitelem.

Následujících osm taktů je stále ještě součástí úvodního předzpěvu a zároveň je již jakousi přípravou na taneční veselou část, ale už bychom zde měli vnímat pevné metrum a rytmicky jej podpořit. To můžeme učinit např. tamburínou na sudé doby, výraznými basy na každou dobu a příznávkovým harmonickým doprovodem, který vystřídá úvodní arpeggia. Toto osmitaktí můžeme zopakovat, jak je předepsáno v notách, stále však doporučujeme klidné úvodní tempo.

Druhá část by měla být v kontrastu k právě popsané části první. Výrazný příznávkový doprovod podpoří její rytmický taneční charakter. Nabízí se také zvýraznění basové linky, která může být svěřena kromě klavíru i např. violoncellu, má-li učitel ve třídě šikovného violoncellistu. Na druhou, třetí a čtvrtou dobu v taktech 14, 16 a 20 lze zahrát jednoduché vyhrávky na melodický nástroj, zde záleží, koho má učitel k dispozici, ideální je klarinet nebo housle, případně příčná nebo zobcová flétna.

V posledních osmi taktech můžeme připojit ještě druhý hlas, nebo svěříme tento nadzpěv opět melodickému nástroji.

Při koncertním vystoupení lze z hlediska formy využít dvou způsobů. Při prvním se zopakuje pouze druhá část, při níž se začne výrazně zrychlovat. Druhou možností je zopakovat celou píseň (kromě úvodních čtyř taktů recitativního charakteru) tím způsobem, že již na závěr první části využijeme výrazného *acceleranda* a při návratu na začátek opět výrazně zpomalíme.

3.4. Na cestě (8. — 9. třída)

Časový plán lekce: 2 vyučovací hodiny (90 minut)

- evokace — 15 minut
- uvědomění — Příprava na cestu a zpěv nigunu — 15 minut
Bin ich mir a šnajderl — 35 minut
Rytmická mezihra — 15 minut
- reflexe — 10 minut

Cíle lekce:

Žák prožívá pocity spojené s cestou do neznámé země.

Žák zastupuje vybrané povolání a otextuje v této roli známou melodii.

Žák tvoří rytmickou mezihru k písni na netradiční předměty.

Žák pracuje ve skupině s ostatními spolužáky a následně spolupráci zhodnotí.

Žák používá svou představivost.

Východiska:

Žáci mají alespoň velmi obecnou představu a základní informace o židovské kultuře.

Žáci umí pracovat s mapou a zvládnou zakreslit hlavní centra židovského osídlení.

Žáci znají grafické partitury, už podle nich dříve hráli.⁸²

Žáci jsou v hodinách Hv vedeni ke společnému muzicírování, tvoření a spolupráci.

Pomůcky: promítnutá mapa, malé papírky, batoh, nahrávka hudebního podkladu na rozcvičku, velké archy na grafické partitury, fixy, schované předměty dle povolání, papíry, tužky, klavír, zvýrazňovače, gumy

Metody: porovnávání, „3 věci“, otextování známé melodie, rytmická hra na netradiční předměty, reflexe za pomoci zvýrazňovače a gumy

Nároky na prostor: co nejvíce volného prostoru, lavice jsou po okrajích třídy, v rohu třídy jsou pod šátkem ukryty všechny věci na část lekce, kdy se bude tvořit rytmická mezihra

⁸² Pokud se žáci doposud s grafickými partiturami nesetkali, je nutné je s nimi alespoň stručně seznámit. Doporučuji ukázat např. zápisy od Johna Cage nebo současného českého skladatele Jana Steklíka. Zároveň je vhodné ukázat grafické partitury využívané v hodinách Hv (často je využívají lektori Orffovy společnosti a mnoho učitelů Hv).

Průběh lekce:

a) evokace

Pokud se (byť jen povrchně) zaměříme na dějiny židovského národa, setkáme se s častým stěhováním, neustálým přesídlováním, opouštěním vlastního domova. V rámci úvodní motivace bychom mohli na interaktivní tabuli promítnout mapu světa a vyznačit hlavní centra židovského osídlení. Předpokládáme, že žáci mají obecnou představu z jiných předmětů, případně se mohou na tuto hodinu dopředu připravit a sami si vyhledat základní informace.

Na základě úvodního „zmapování prostoru“ by se měla rozvinout krátká diskuze na téma vystěhování, zda mají žáci podobné zkušenosti s odchodem do jiné země, případně někdo z jejich blízkých.

Kdyby se žáci dnes ocitli v podobné situaci a nuceně by museli opustit s celou rodinou svůj domov, jak by tuto situaci prožívali? Na co by se mohli těšit a co by jim naopak chybělo? Žáci se rozdělí do malých skupinek (po šesti) a diskutují. Po několika minutách shrne jeden mluvčí jejich nápady a představí je ostatním skupinám.

Nyní dostanou žáci za úkol vymyslet tři věci, které by si s sebou vzali na tuto dlouhou cestu. Mohou to být buď tři symboly jejich osobnosti, které je co nejvíce vystihují, nebo tři předměty, bez nichž by se v nové zemi neobešli. Tyto tři věci zapíší anonymně na papírek a vhodí je do jednoho společného batohu, který se tak pomyslně naplní těmi nejdůležitějšími věcmi, jež by si chtěl vzít každý z žáků.

b) uvědomění

Příprava na cestu

Židé tehdy neměli moc času na rozmyšlenou, proto nemohli dlouze promýšlet, co vše si s sebou sbalí. Čas jim nezbyl ani na detailnější přípravu na cestu. I my se tedy jen v rychlosti rozhybeme a „rozchodíme“. Následuje rychlé protažení vedené učitelem, jako podkres zní nahrávka klezmerové písně⁸³, nebo jakékoli instrumentální židovské melodie.

⁸³ Doporučuji např. Mazal Tov Wedding Medley z CD Klezmer — Clarinet & Violin Best famous Jewish Music, které je celé volně dostupné i na stránce [youtube.cz](https://www.youtube.cz). Tato svatební směs možná není zrovna tematická k cestě do vyhnanství, přesto pokud se od toho oprostíme, právě tento instrumentální podklad je pro navrhovanou aktivitu svým výrazem, tempem a charakterem naprosto ideální.

Žáci jsou rozděleni na dvě poloviny, každá je na jedné straně učebny a vždy na učitelův pokyn přechází s určitým výrazem na druhou stranu, čímž dojde k jejich střetnutí a následné výměně. Učitel si vymýšlí různé styly, jakými žáci přejdou po třídě, např.: unaveně, nedočkavě, nenápadně, kulhavě, jako kdyby byli pronásledováni, jako kdyby oni někoho pronásledovali (klidně si mohou vybrat ve své polovině konkrétní oběť) atd.⁸⁴

Zpěv nigunu

Cesta z Izraele byla dlouhá a je jasné, že účastníci si zažili mnoho pocitů, jejich velký smutek z odchodu provázely možná drobné radosti, ale především je trápila dlouhodobá únava. Učitel zpívá jednoduchý nigun (melodie beze slov) a žáci jdou procesím za ním.

Učitel naučí zpívat žáky tuto melodii např. na slabiku „oj“ a poté ji společně zpívají s různým výrazem, který vybere vždy některé z dětí. Učitel může doprovázet zpěv hrou na klavír nebo jiný doprovodný nástroj, charakter doprovodu by měl vždy přizpůsobit dané

⁸⁴ U starších dětí už si můžeme dovolit pojmenovávání konkrétních pocitů a emocí (naštvaně, unaveně, uspěchaně). Pokud bychom tuto aktivitu prováděli s mladšími dětmi, je vždy lepší nahradit požadovaný stav konkrétní situací, kterou dobře znají ze svého života. Např. únavu popsat jako pocit, když přijdou domů z fotbalového tréninku a nemohou už skoro chodit, naštvaní připodobnit jako tu chvíli, kdy běží za tramvají a ta jim před nose ujede. To má pro malé školáky podstatně konkrétnější obrysy a lépe se do těchto emocí vžijí.

náladě. Rozhodně také doporučujeme práci s odlišnými tempy, žáci nejvíce ocení zrychlování z tempa extrémně pomalého do tempa extrémně rychlého.

Bin ich mir a šnajderl

Mezi tehdejšími účastníky bylo mnoho různých povolání — žáci mohou volně odhadovat. Učitel naučí děti píseň *Bin ich mir a šnajderl*⁸⁵, kde je několik povolání (krejčí, básník, hudebník) zmíněno.

1. Bin ich mir a šnaj - de - rl, a no - dl kon ich nit hal - tn in hant!
 2. Bin ich mir a šre j - be - rl, a pe - ne kon ich nit hal - tn in hant!
 3. Bin ich mir a klez - me - rl, a fi - dl kon ich nit hal - tn in hant!

5 Štelichmir a-rojs a vi-ves-ke az ich pres ge - vant. Fregt, vos ken ich?
 Štelichmir a-rojs a vi-ves-ke, az ich hob ta - lant. Fregt, vos šrajb ich?
 Štelichmir a-rojs a vi-ves-ke, az ich špil ba - tamt. Fregt, vos ken ich?

10 Ty - dl - dy - dl - dam! Az ich pres, far - bren ich, ty - dl - dy - dl - dam!
 Ty - dl - dy - dl - dam! Fun zich na - ches klejb ich, ty - dl - dy - dl - dam!
 Ty - dl - dy - dl - dam! Špil ich nit, iz še - ner, ty - dl - dy - dl - dam!

13 Hot nit kejn fa - ri - bl, hot nit kejn fa - ri - bl, ty - dl - dy - dl, dy - dl - dy - dl - dam.

Tato píseň je z textového hlediska poněkud náročnější. Určitě velmi pomůže vytištěný/promítnutý text, ale pro tuto aktivitu v podstatě vůbec není nutné naučit se melodii i s původním textem. Proto při nácviku mohou děti zpívat na jakoukoli slabiku

⁸⁵ *Jiddische Volkslieder: Berufs- und Ständelieder*. 2. vydání. Berlín: Verlag Neue Musik, 1978. ISBN M-2032-0627-9.

(třeba „naj“) a pak přidat vždy jen „tydl-dydl-dam“. Budeme potřebovat opravdu jen melodii.

Nyní se žáci přesunou k místu, kde je již od začátku hodiny pod šátkem ukryto několik věcí (to vždy způsobí jistá očekávání a větší zaujetí žáků). Tyto předměty patří ke konkrétním povoláním. Žáci přicházejí k hromadě věcí a každý si bere jeden předmět. Následně vytvoří podle spojitosti různých propriet čtyři skupiny po šesti a odhadnou k jakému povolání patří. Doporučujeme např. tyto předměty a povolání:

- holič/kadeřník — nůžky, natáčky, ručník, štětka a pěna na holení, hřeben
- kuchař — pánev, příbor, vařečky, skleničky, hrnec, struhadlo
- bankér — měšec s penězi, tužky, papíry, klíče od trezoru, bankovky, malý trezor
- hudebník — ukulele, flétna, noty, stojánek, dřívka, drhlo
- (učitel — rákoska, učitelský zápisník, tužky, tabulka, křídly, písemky) - jen pokud bude potřeba vytvořit pátou skupinu

Každá skupina si nyní sedne společně někde po třídě a jejich úkolem je vymyslet, co vše by si s sebou vzali, kdyby se tehdy měli narychlo sbalit v roli vybraného povolání. Zároveň zkusí naučenou píseň otextovat, rytmus písně si mohou mírně přizpůsobit. Všechny vybrané předměty mají stále u sebe, ale nepoužívají je.

Učitel pro snazší pochopení modeluje požadovanou aktivitu. Pokud by jeho povolání bylo krejčím, mohl by text písně *Bin ich mir a šnajderl* vypadat následovně:

„Kdybych já byl krejčíkem, vzal bych s sebou nejlepší látky.

Satén, brokát, bavlnu a hedvábí taky.

Vzácné čelenky s perlami, šle a pásky s třpytkami.

Vzal bych s sebou jehly, vzal bych s sebou nůžky,

nitě, mašle, stuhy s krajkami.“

Rytmické mezihry

Šestice si vzájemně představí nově otextované sloky a poté přichází čas na využití předmětů pojících se k danému povolání. Každá skupina má za úkol vymyslet rytmiický doprovod k mezihře mezi jednotlivými slokami, a to na vybrané nástroje. Mezihra je totožná s druhým osmitaktím písně. Zde je prostor pro učitelovu fantazii, aby tato

intermezza jednoduše ozvláštnil, avšak při zachování harmonického podkladu, aby všichni jasně vnímali danou frázi. Žáci nejprve vymyslí rytmický doprovod a následně jej zapíší do grafické partitury. Způsob zpracování i celkové pojetí je zcela na nich, přesto je dobré je motivovat k co nejpřesnějšímu zápisu, aby mohl z jejich partitury hrát i jiný interpret⁸⁶.

c) reflexe

V závěru všichni propojí zpěv jednotlivých slok s mezihrami do celistvé skladby, učitel podporuje kontinuitu celé písně (v níž se postupně vystřídají všechny skupiny) svým klavírním doprovodem.

Poté učitel náhodně vylosuje několik papírků, na nichž jsou napsány tři věci z úvodní části hodiny, a přečte je. Společně s žáky reflektuje, zda by chtěli nějak své napsané věci vzhledem k určitým povoláním změnit, či nikoliv.

Velká část této hodiny byla věnována práci ve skupinkách. Bylo by tedy vhodné reflektovat také to, jak se dětem společně pracovalo. Zde můžeme použít samozřejmě různé metody, doporučujeme například reflexi s použitím zvýrazňovače a gumy. Každá skupinka dostane gumu a zvýrazňovač a postupně každý žák řekne, jak by hodnotil dnešní spolupráci, který moment by zvýraznil (jako ten nejlepší) a který by naopak nejraději vygumoval (jako ten nejhorší).

⁸⁶ Pokud zbude na závěr hodiny čas, může dojít k výměně nástrojů a zapsaných partitur. Žáci tak velmi rychle zjistí, jak osobité mohou být různé interpretace jednoho zápisu.

3.5. Šabatová hostina (SŠ)

Časový plán lekce: 2 vyučovací hodiny (90 minut)

- evokace — Gut šábes aich, čtení textu — 15 minut
- uvědomění — Rytmická pantomima — 30 minut
Šabatová modlitba — 20 minut
Mixážní pult — 15 minut
- reflexe — 10 minut

Cíle lekce:

Žák ví, co je Šabat a zná pokrmy vhodné pro šabatovou hostinu.

Žák zpívá Modlitbu z muzikálu Šumař na střeše.

Žák rozvíjí své rytmičné cítění a propojuje jej s pantomimou.

Východiska:

Žáci mají základní povědomí o židovské kultuře.

Žáci znají rytmičné slabiky a rytmičné hodnoty.

Žáci jsou v hodinách Hv vedeni ke společnému muzicírování, tvoření a spolupráci.

Žáci jsou vedeni k pohybovým aktivitám a spolupráci se svými spolužáky.

Pomůcky: text o šabatu, nahrávka *Bei mir bist du schön*, papírky s rytmy

Metody: zpěv, tanec, rytmičná pantomima, „mixážní pult“, smyslová reflexe

Nároky na prostor: dostatek volného prostoru

Průběh lekce:

a) evokace

Gut šábes aich

Učitel uvede téma této lekce a stručně definuje šábes. Před samotným začátkem šabatové hostiny se můžeme naučit jednoduchý pozdrav *Gut šábes aich*, který vhodně poslouží jako úvodní „starter“. Noty i doporučené aktivity včetně pohybového doprovodu jsou uvedeny v lekci č. 2 — Rabín.

Jako motivace k šabatové hostině poslouží buď vlastní krátké vyprávění o šábesu, nebo doporučujeme následující text z knihy *Tajemství židovské kuchyně*, který by žáky mohl vhodně navnadit.

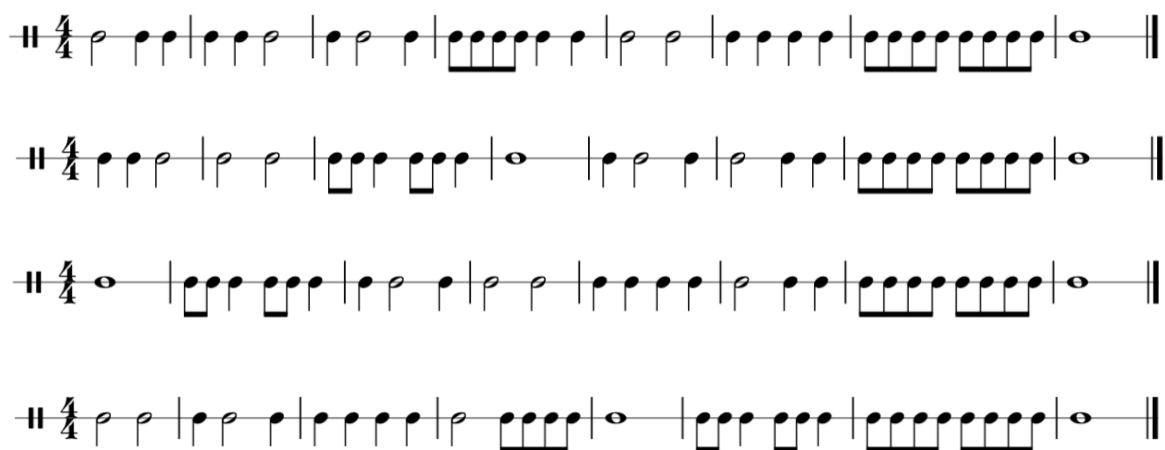
Šábes (Sabat, Šabat) je nejčastější židovský svátek, neboť se slaví každý týden od pátečního soumraku do soumraku sobotního. Je to svátek klidu, míru, rozjímání, bohoslužeb a naděje, kdy je zakázána jakákoli práce, nesmí se zapalovat oheň, a proto hospodyně připravují speciální jídelníček předem a některá jídla udržují teplá (dříve k tomu používaly dlouho vyhasínající pekařskou pec, dnes může stejně posloužit třeba i trouba). V páteční večer zasedne rodina ke stolu, jenž je pokryt bílým ubrusem, paní domu zapálí dvě svíce a přitom odříkává modlitbu. Na stole jsou dvě chaly (sobotní židovský chléb ve tvaru vánočky). Zlatým hřebem jídelníčku je nadívána ryba - gefilte fiš, podávají se však také různé předkrmy, polévka či masitá jídla, a také dezert cimes. V sobotu je hlavním jídlem další pohádka židovské kuchyně - šoulet, ale i kugl s farfelkovými jelítky. Když svátek v sobotu večer skončí, podávají se různě upravené ryby, nožičky v huspenině, játra a další jídla. Potom pronáší zbožný Žid speciální modlitbu — havdalu, přičemž žehná vínu, nalitému až po okraj. Úplně na závěr čichají Židé k vonným bylinám a koření, aby si připomněli rozdíl mezi odcházejícím svátkem a přicházejícími všedními dny.⁸⁷

b) uvědomění

Rytmická příprava pokrmů

Každý žák si nyní vylosuje od učitele jeden papírek, kde je zapsán rytmičtý part. Předpokládá se, že žáci znají rytmičtější hodnoty, dokážou tedy daný rytmus vytleskat a říct v rytmičtých slabikách. Je potřeba, aby si děti daný rytmus trochu „zažily“, proto si nejprve všichni společně své rytmy vytleskají, vydupají a řeknou na rytmičtější slabiky. Vyučující rozdává celkem čtyři verze rytmů, takže ne všichni budou tleskat stejně (na což žáky hned na úvod upozorníme), ale počet taktů je u všech skupin stejný.

⁸⁷ JANALÍK, František a Jiří MARHOLD. *Tajemství židovské kuchyně, aneb, 270 tradičních židovských receptů*. 2. vyd. Praha: Plot, 2003. Prostřeno. ISBN 80-86523-23-3. s. 16-17.

Poté, co si každý žák vydupal svůj osmitaktový rytmus, použít učitel doprovodnou rytmickou hudbu. Ideální je elektroswing, který je nejen velmi vhodný pro následující aktivitu, ale určitě sklídí u školáků značný úspěch. Zde můžeme použít např. elektroswingovou verzi slavné židovské písně *Bei mir bist du schön*. Necháme píseň trochu rozeznít, aby se všichni stihli naladit na tempo i charakter hudby. Po několika taktech učitel odpočítá společný začátek, v tu chvíli se všichni vydají po třídě a stále dokola si krokují svůj rytmus. Zatímco vydupávají své rytmy, snaží se odpozorovat, kdo ze spolužáků by mohl mít stejný rytmus. Po několika opakováních by měly děti vytvořit čtyři skupiny se stejnými rytmickými zápisy.

Každá skupina dostane od učitele recept⁸⁸ na jeden z typických šabatových pokrmů. Jejich úkolem je vymyslet pantomimické ztvárnění přípravy daného jídla a napasovat to na daný rytmus, pokud bude zapotřebí, mohou dané osmitaktí dvakrát zopakovat. Je nutné nechat na tuto aktivitu opravdu dostatek času, aby byl výsledek co nejpřesnější a předvedení ve skupině opravdu jednotné. Vycházíme z předpokladu, že žáci jsou na pohybové aktivity navyklí, a tudíž jim toto provedení nebude činit velké problémy. Učitel během přípravy výsledné podoby pantomimy obchází skupiny a případně může pomáhat s nejasnostmi. Velmi efektně vypadá, když předvádějí všichni všechno stejně, ale není od věci se např. na dva takty rozdělit na polovinu (buď se vystřídají, nebo dělají dva pohyby zároveň) a na závěr se zase spojit. Všechny rytmy mají poslední dvoutaktí stejné - nejprve osminové hodnoty a následně celá nota. Právě závěr bývá většinou nejzábavnější. Na

⁸⁸ Převzato z Janalíka, s. 78, 95, 110, 189.

osminové noty může vyjít strouhání, solení, krájení nebo jakýkoli jiný rychlý opakovaný pohyb — bude užitečné, když si učitel dopředu vytvoří alespoň základní představu o výsledku. Je možné, že žáci budou potřebovat v úvodní fázi trochu „popostrčit“, a v tu chvíli bude velmi přínosné učitelovo modelování situace. Většinou stačí opravdu jeden jediný příklad a skupinka se rychle připojí s vlastními nápady.⁸⁹

Společně si své výtvary předvedou opět za hudebního doprovodu *Bei mir bist du schön*, zároveň i slovně představí přidělený recept.

Bramborový šoulet

1 kg hovězího masa, 2 kg brambor, 1 česnek, mletá paprika, pepř, sůl, husí sádlo, 3 cibule
Brambory oškrábeme, nastrouháme na jemném struhadle, necháme v míse ustát a pak z nich slijeme vodu. Libové hovězí maso opláchneme, nakrájíme na malé kostičky, osolíme, opaprikujeme, opeříme a ochutíme utřeným česnekem. V kastrolu rozpustíme husí sádlo, přidáme nadrobno nakrájenou cibuli, osmahneme ji, přidáme připravené maso, které podusíme pod pokličkou. Pak přidáme nastrouhané brambory a za občasného zamíchání dusíme pod pokličkou doměkka. Před koncem dušení dáme šoulet do vyhřáté trouby, aby zůstal teplý.

Cimes

400 g sušených švestek, 300 g křížal z jablek, 150 g sušených hrušek, 150 g hroznového vína, cukr skořice

Několik hodin před vařením namočíme sušené švestky, křížaly z jablek a sušené hrušky. Změklé švestky vypeckujeme a všechno ovoce nakrájíme na menší kousky. Přidáme dobře omyté a nakrájené bobule hroznového vína, načež všechno vložíme do kastrolu a uvaříme doměkka. Dezert na závěr ochutíme cukrem a skořicí.

Kugl s farfelkovými jelítky

jelítka s farfelkami, 1, 5 kg brambor, 2-3 cibule, 4 vejce, pepř, sůl

⁸⁹ Byla by velká škoda, aby učitel ukazoval víc, než je nutné. Stačí opravdu jen jemně nasměrovat a nechat dětem co největší pole působnosti. Čím větší prostor zůstane pro žákovu fantazii, tím lépe.

Nastrouháme syrové a oškrábané brambory, z nichž po ustátí slijeme vodu. Přidáme 2-3 nadrobno nakrájené a osmažené cibule, asi 4 vejce, sůl a pepř. Všechno dobře promícháme a silně vymažeme pekáč husím sádlem nebo rostlinným tukem. Do pekáče dáme nejdříve vrstvu bramborové směsi, na ni vrstvu jelítek s farfelkami, která jsme pokrájeli na silnější kolečka. Nahoru dáme opět vrstvu bramborové směsi. Pečeme tak dlouho, až brambory zčervenají a vytvoří křupavou kůrčičku. Podáváme polité osmaženou cibulkou a se zeleninovými saláty.

Telecí huspenina

1 kg telecích nožiček, 400 g hovězího masa, 3 bobkové listy, 3 stroužky česneku, 1 celer, 1 petržel, 1 mrkev, 10 zrnek nového koření, ocet, mletý pepř, sůl

Telecí nožičky dobře očistíme a opereme, hovězí maso nakrájíme na menší kousky, kořenovou zeleninu očistíme a omyjeme. Všechno vložíme do mírně osolené vody a vaříme tak dlouho, až jde maso dobře obrát od kosti. Pak vývar scedíme do čistého hrnce, obrané telecí maso z kostí a hovězí maso nakrájíme na úhledné kousky a dáme zpátky do vývaru. Zrovna tak nakrájíme uvařenou zeleninu. Pekáč vypláchneme studenou vodou a huspeninu do něj nalijeme. Dáme do chladna ztuhnout a pak krájíme porce.

Šabatová modlitba

Hostina je tím pomyslně připravena. Ještě před jídlem samotným však nastává čas na speciální šabatovou modlitbu. Následuje nácvik písně *Šabatová modlitba (Sabbath prayer)* z muzikálu *Jerryho Bocka Šumař na střeše (Fiddler on the roof)*. Zde může učitel na úvod pustit ukázkou⁹⁰ písně z filmové verze muzikálu z roku 1971.

Zde opět necháváme učitelům volnou ruku, aby si sami zvolili, jak píseň dále využijí či nevyužijí, proto je zde nabídnuto více možností, kterak vytvořit např. verzi pro veřejné vystoupení. Melodie je velmi jednoduchá, rozsahem se vejde do jedné oktávy, rytmicky zcela nenáročná. Její kouzlo jí však dodává velmi prostý harmonický doprovod. Klidně tak postačí zpívat jen melodii v unisonu s jednoduchým doprovodem klavíru.

⁹⁰ Volně dostupné na youtube.com.

Kromě původní verze v angličtině existuje i český překlad, jehož autorem je Pavel Šrut. Nechme na volbě žáků, jakou variantu si vyberou.

$\text{♩} = 72$ *f* Fm B/F Fm7 B/F *mf* Fm B/F Fm7 B/F

O-chra-ňuj vás Bůh, po-žeh - nej vám. Před han-bou vás chraň ja - ko štít.

5 Fm B/F Fm7 B/F Es C7 Fm B/F Fm7 B

Kéž Bůh sí - lu dá nám za-slí-be nou ze - mi zřít. Bud'-te též jak Rúť, ja-ko Es-ter,

11 Fm B/F Fm7 B/F Fm B/F Fm7 B/F

kéž vás ne-pot-ká lež a hřích. Pa-ne vy - slš nás, dej ra-dost nám a mír a

15 Fm C C7 Fm B/F Fm7 B/F Fm

ne - o - pou-štěj nás. A - men.

Další možností je zpěv kánonu. Nejedná se o přísný kánon celé melodie, vždy se opakují pouze první čtyři takty, do konce fráze pak můžeme nechat unisono. Tento kánon je dobře zvládnutelný i pro mladší nebo méně zkušené zpěváky, opět celému vyznění velmi pomůže klavírní doprovod. Tato verze je uvedena v příloze.

Pokud je ve třídě více šikovných zpěváků, je možné zazpívat harmonický podklad v trojhlasu jako doprovod k hlavní melodii, jež může být případně svěřena chlapcům.

V příloze je uvedena verze pro unisono melodii, tříhlasý dívčí sborový doprovod a klavír (pouze akordické značky). Velké kouzlo pak vytvoří i doprovod hraný na xylofony, jejichž barva podtrhne klidný spirituální charakter této písně. Můžeme jim proto svěřit part dívčího trojhlasu. Jediným zadrhelem by mohlo být snad jen mnoho snížených tónů, které najdeme u xylofonů ve vybavení na málokteré škole.

Mixážní pult⁹¹

Po požehnání usedáme ke stolu a můžeme se konečně pustit do hodování. Každému účastníkovi se honí hlavou něco jiného, někdo přemýšlí, co si z pestré nabídky vybrat jako první, někdo si raději rychle bere svou porci. Pokud žáci sedí v kruhu (kolem pomyslného stolu), může učitel obejít třídu a náhodně pokládá žákům ruku na hlavu. Žák, kterého se dotkne, řekne nahlas, co se mu právě honí hlavou. Učitel vybere jen pár vět na ukázkou, což je přípravou na následující hru „mixážní pult“, na níž budou potřeba čtyři dobrovolníci a jeden dirigent (poprvé může být dirigentem učitel, aby mohl názorně vše ukázat).

Dirigent vloží každému z dobrovolníků do úst jednu větu v určitém rytmu⁹², kterou bude konkrétní žák stále dokola opakovat. Všichni čtyři mají předpaženou ruku, která určuje výšku jejich mluvy/ zpěvu. Dirigent s rukou hýbe dolů nebo nahoru a žák tím mění výšku tónů, zároveň může vlastním pohybem naznačit zesílení nebo zeslabení. Tato hlavní postava má pak ještě jednu funkci, a to vypínání a zapínání hráčů, aby si mohli vždy na chvíli odpočinout. Vznikají tak zajímavé souzvuky, které jsou podpořeny rytmickými texty a ideálně předepsaným výrazem⁹³ každé věty.

(nedočkavě) (natěšeně)

Už se tě-ším, až se na-jím! Už se tě-ším, až se na-jím! Dám si ry - bu! Dám si ry - bu!

5 (slastně) (nedůvěřivě)

Ma-sí - čko, ma-sí - čko! Ma-sí - čko, ma-sí - čko! Je to ko-šér? Je to ko-šér?

⁹¹ Tato aktivita je variantou na hru uvedenou v publikaci Hudební hry jinak (str. 116) od tvůrců projektu Slyšet jinak. Zde se pracuje s dynamikou (příp. výškou) tónů, jež jsou zpívány na vokály. Tato varianta je o něco náročnější, jelikož místo zpěvu jednoho vokálu, zde budou hráči stále dokola opakovat přesně rytmizovaný text.

⁹² Je žádoucí začít elementárním jednoduchým rytmem a poté přidat něco komplikovanějšího. Ideálním rytmem jsou statické modely čtvrtových nebo osminových hodnot, které pak můžeme zkombinovat se synkopami a pauzami.

⁹³ Učitel by měl při přidělování jednotlivých vět hráčům odůvodnit daný výraz, který je uveden vždy v závorce jako součást rytmického zápisu. Pokud žáci deklamují text s patřičným výrazem (což při této aktivitě středoškolské studenti většinou automaticky dělají), sklízí to u posluchačů velký úspěch a není pak nouze o zájemce na další kolo. Stačí opravdu jednoduchá učitelova motivace a vše se velmi rychle „rozběhne“, jak má.

Po prvním provedení vybereme jednoho zájemce, který bude tentokrát „tvarovat“ své spolužáky místo učitele. On sám si zvolí další čtyři dobrovolníky a každému přidělí jednu větu. Pokud zvládne vymyslet v rychlosti své věty, je to ta nejlepší varianta. Pokud hrají děti tuto hru poprvé, tak se to pravděpodobně nestane, ale u třídy, která aktivitu zná, už děti samy přinášejí různé nápady. Určitě proto doporučujeme mít v záloze několik promluv, opět je velmi žádoucí věty tématicky propojit. Zatímco v první variantě se sešli čtyři „vyhladovělí“, v tomto případě by mohli zaznít věty „po jídle“.

(přejeteně) (nadšeně, s vděkem)

Ted' bych se šel s do-vo-le-ním pro - spat. By-lo to vy-ni-ka-jí - cí! Dí - ky!

(s chutí) (zcela přeplněně)

Dal bych si de - zert! Já už ne - mů - žu!

Případně nabízíme ještě skupinovou variantu této hry, aby se zapojili všichni žáci. Věty nebudou říkat jen čtyři dobrovolníci, ale třída bude rozdělena na čtyři skupiny. Vše je pak náročnější na koncentraci žáků a vzájemné naslouchání a spolupráci, výsledek však může být zážitkem nejen pro samotné účinkující, ale i pro případné diváky a posluchače, pokud by se tato hra předváděla veřejně.

c) reflexe

Děti se na závěrečnou fázi vrátí opět do svých skupinek, v nichž tvořily rytmickou pantomimu. Společně reflektují, jak se jim při této lekci spolupracovalo, a to nejen při pantomimě, ale obecně během celé hodiny. Nápomocné mohou být tyto tři reflektivní otázky: 1) *Co vám po této hodině bude znít v uších?*, 2) *Co máš nyní na jazyku?* 3) *Při jaké části se Ti zaleskla alespoň malá jiskra v oku?*

Každý žák může vybrat klidně jen jednu otázku, kterou využije ke zhodnocení hodiny. Měli bychom ale děti vést k obsáhlejší komentáři, kdy kromě stručné odpovědi své tvrzení odůvodní a zkusí jednoduše popsat, proč se tomu tak dělo. Tyto otázky mohou posloužit jako nápomocné, avšak není vůbec nutné se jich striktně držet.

Závěr

Cílem práce bylo připravit ucelené lekce s využitím židovské hudby, které budou prakticky využitelné pro učitele hudební výchovy na všech stupních základních i středních škol. Aby učitelé porozuměli obsahu navrhovaných hodin, je první část zaměřená na přehled o židovské kultuře, národu, tradicích a dějinách. Nejedná se o analýzu historických událostí, ani detailní přehled všech tradic a svátků. Jde spíše o obecnou rešerši tohoto tématu, aby si učitelé mohli po jejím přečtení vytvořit základní představu o tomto etniku. V přiloženém seznamu literatury pak mohou najít také doporučení pro případné samostudium. Součástí první části je také kapitola o židovské hudbě, kde je popsána základní charakteristika melodických i harmonických postupů, dále duchovní hudba, klezmer, jidiš písně, chasidské melodie a sefardské písně.

Druhá část je sestavena z konkrétních výukových lekcí. Po stručném uvedení obecných východisek a inspirací je zde uvedeno celkem pět návrhů, každý pro přesně specifikovanou věkovou skupinu školáků. Lekce jsou provázány jednou dějovou linkou (motivací), která slouží jako základ pro na sebe navazující aktivity a hry. Aktivity nejsou vždy jen čistě hudební, ale jsou zde doporučeny činnosti vokální, instrumentální, pohybové i dramatické. Všechny činnosti by měly sloužit k rozvoji klíčových kompetencí, sociálnímu rozvoji jednotlivců i celé skupiny, proto je často zařazena kooperace a skupinová spolupráce. Součástí výukových lekcí jsou i doporučení pro vytvoření koncertních verzí některých písní, didaktické postupy a metodické rady, jak co nejlépe docílit požadovaného výsledku.

Z vlastní pedagogické zkušenosti mohu potvrdit, že židovské melodie jsou pro žáky velmi lákavé a rádi si je prozpěvují i mimo klasické hodiny, předkládané hry učí své kamarády a rádi se k písním i aktivitám vrací. Zároveň všechny činnosti slouží k rozvoji jejich hudebního a sociálního vnímání. Nabízí se tedy navázat na tuto práci sestavením dalších podobně koncipovaných hodin, v nichž hraje židovská hudba (a kultura obecně) hlavní roli. Případně lze také sestavit podobné hodiny na základě písní jiného etnika a motivovat tak k využití etnické hudby jako jednoho z prostředků multikulturního dialogu a porozumění.

Věřím, že uvedené nápady a jejich ucelené propojení najdou odezvu u učitelů hudební výchovy na různých typech škol a dostane se tak židovské hudbě zároveň i větší pozornosti. Snahou je tedy přispět tvůrčími nápady, ale i motivovat učitele k využití jedné části široké mozaiky etnické hudební rozmanitosti, která napomůže jednak k větší multikulturní toleranci, jednak k docenění vlastní kultury, což metaforicky shrnuje následující příběh: *Jedno staré vyprávění líčí, jak jistý starý muž vzal svého vnuka na procházku. Šli a šli, až přišli k vysoké hoře, na niž začali stoupat. Vnuk byl brzo unavený a vůbec se mu to nelíbilo, ale dědeček ho povzbuzoval, aby vytrval, že určitě nebude litovat. Když se konečně po dlouhém a namáhavém výstupu dostali až na vrchol, starý muž ukázal směrem do údolí a řekl vnukovi: „Vidiš, jaká je to krása?” Když se vnuk podívil: „A to jsme museli jít tak daleko, abychom se podívali tam, odkud jsme přišli?” Dědeček přitakal a pověděl: „Ano, museli, protože kdybychom tam zůstali, tak bychom neměli šanci to vidět.”⁹⁴*

⁹⁴ NOVOTNÝ, Tomáš. *Proč zpívat židovské písně*. In: *Hudební výchova 2010/1* [online]. [cit. 2018-04-12] Dostupné z: <http://docplayer.cz/8943036-Prof-phdr-ivan-polednak-drsc-vasen-tvoreni.html>.

Seznam použitých zdrojů

- Adash. In: *Adash* [online]. [cit. 2018-04-21]. Dostupné z: <http://adash.osu.cz/ukazky.php>.
- BOCK, Jerry. *Šumař na střeše*: [muzikál podle povídek Šolomona Alejchema se zvláštním povolením Arnolda Perla]. Brno: Městské divadlo Brno, [2006].
- *Der Jiddische Samowar: Židovské písně*. Praha: Rosa, 2000. ISMN M-706518-03-9.
- Educator's Perspectives: Comparing Kodály, Orff, and Dalcroze. In: *Music's Effect on Child Development* [online]. 2012 [cit. 2018-07-03]. Dostupné z: <https://musik4thesoul.wordpress.com/2012/04/10/educators-perspectives-comparing-kodaly-orff-and-dalcroze-26/>.
- Fishbone diagram. In: *English tutor lessons* [online]. [cit. 2018-06-20]. Dostupné z: <http://englishtutorlessons.com.au/category/general-english-resources/>
- HAAS, Peter Michael. *Accordion go East: Russian, Jewish and Roma songs and dances : incl. CD*. 2nd ed. Brühl, Germany: AMA, 2007. ISBN 978-3-89922-159-6.
- Holokaust. In: *Holokaust* [online]. 2018 [cit. 2018-05-06] Dostupné z: <https://www.holokaust.cz/>.
- HORVÁTHOVÁ, Jana., BURYÁNEK, Jan, ed. *Interkulturní vzdělávání: příručka nejen pro středoškolské pedagogy : projekt Varianty*. Praha: Člověk v tísní, společnost při ČT, o.p.s. v nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-614-1.
- JANALÍK, František a Jiří MARHOLD. *Tajemství židovské kuchyně, aneb, 270 tradičních židovských receptů*. 2. vyd. Praha: Plot, 2003. Prostřeno. ISBN 80-86523-23-3.
- Jarmulka z papíru. In: *Facebook* [online]. [cit. 2018-06-16]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/rabinsky.dum/posts/daj%C3%AD-se-u-n%C3%A1s-vyrobit/417290011795905/>
- *Jiddische Volkslieder: Berufs- und Ständelieder*. 2. vydání. Berlín: Verlag Neue Musik, 1978. ISBN M-2032-0627-9.
- Jidiš. In: *Český rozhlas* [online]. [cit. 2018-02-02] Dostupné z: <http://www.radio.cz/cz/rubrika/cestina/jidis>.
- JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Přeložili Věra LAMPEROVÁ a Jan LAMPER. Praha: Rozmluvy, 1995. ISBN 80-85336-31-6.
- KOPECKÝ, Jiří, Jaromír SYNEK a Vít ZOUHAR. *Hudební hry jinak: hry se zvuky a elementární komponování : [slyšet jinak]*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění v Brně, 2014. ISBN 978-80-7460-066-1.
- Klezmer and Yiddish songs. In: *Tzimmers* [online]. [cit. 2018-04-12] Dostupné z: <http://www.tzimmers.net/jewish-music/i-klezmer-and-yiddish-song/>.
- Lektoři: PaedDr. Lenka Pospíšilová. In: *Česká Orffova společnost* [online]. [cit. 2018-07-09]. Dostupné z: <http://orff.cz/cs/AboutUs/Lectors>.
- Make a dreidel. In: *Activity village* [online]. [cit. 2018-06-14]. Dostupné z: <https://www.activityvillage.co.uk/make-a-dreidel>.

- MERTA, Vladimír. Sefardské písně [online]. [cit. 2018-07-01] Dostupné z: <http://www.vladimirmerta.cz/historie/pub11.html>.
- NEUWIRTHOVÁ, Vida. *Dobře ukryté poklady, aneb, Příběhy z Midraše*. Ilustroval Jaroslav RÓNA. Praha: NEUW, 2003. ISBN 80-903322-1-8.
- NEWMAN, Ja'akov a Gavri'el SIVAN. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Dot. 1. vyd. Praha: Sefer, 1998. Judaika. ISBN 80-900895-3-4.
- Noach. In: *Noach* [online]. [cit. 2018-04-21]. Dostupné z: <http://www.noach.cz/cs/uvod/>.
- Norimberské zákony. In: *Vzdělávací institut* [online]. [cit. 2018-03-28] Dostupné z: http://www.vzdelavaci-institut.info/?q=system/files/Norimberske_zakony.pdf
- NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vydání druhé, upravené a doplněné. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-2996-4.
- NOVOTNÝ, Tomáš. *Proč zpívat židovské písně*. In: *Hudební výchova 2010/1* [online]. [cit. 2018-04-12] Dostupné z: <http://docplayer.cz/8943036-Prof-phdr-ivan-polednak-drsc-vasen-tvoreni.html>.
- O klezmeru. In: *Létající rabín* [online]. [cit. 2018-02-04]. Dostupné z: <http://www.letajicirabin.cz/o-klezmeru>
- ORIÁN, Edmund, ed. *Židovské město pražské na vedutách, fotografiích a pohlednicích*. Praha: Epoque 1900, 2003. Belle epoque. ISBN 80-239-1663-7.
- OTTENS, Rita a Joel RUBIN. *Klezmeři*. Jinočany: H & H, 2003. ISBN 80-7319-027-3.
- PAVLÁT, Leo. *Genocida, holokaust a šoa*. In: Český rozhlas [online]. [cit. 2018-06-27]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/_zprava/genocida-holokaust-a-soa--855554.
- PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1.
- POSPÍŠILOVÁ, Lenka. *Housle, basa, trumpet, pojedeme do světa aneb jak si hrají děti na jiných kontinentech: ASIE, EVROPA*. Praha: Hrajeto, 2015, 46 s. ISMN 979-0-9004026-4-6.
- ROSTEN, Leo Calvin a Ota ORNEST. *Jidiš pro radost*. Voznice: Leda, 2013. ISBN 978-80-7335-333-9.
- ROWLANDS, Julien. *Klezmer tunes for piano*. Londýn: Schott, 2014. ISBN 978-1-84761-343-1.
- SAXLOVÁ, Magda a Karel SÝS. *Moderní židovská kuchařka*. Praha: Kvarta, 2005. ISBN 80-86326-50-0.
- SCHUBERT, Kurt. *Židovské náboženství v proměnách věků: zdroje, teologie, filosofie, mystika*. Vyd. 3., rev. Přeložil Jindřich SLABÝ. Praha: Vyšehrad, 2010. ISBN 978-80-7429-045-9.
- SMALL, Allan. *Chanukah & other Hebrew holiday songs*. Van Nuys, CA: Alfred Pub Co, 1993. ISBN 0739005693.

- SPIEGEL, Paul. *Kdo jsou Židé?*. 2. vyd. Přeložil Pavel DOBŠÍK, Eva DOBŠÍKOVÁ. Brno: Barrister & Principal, 2010. ISBN 978-80-87029-97-8.
- STEMBERGER, Günter. *Klasické židovství: kultura a historie rabínské doby*. Praha: Vyšehrad, 2011. Světová náboženství (Vyšehrad). ISBN 978-80-7429-185-2.
- STERN, Marc. *Svátky v životě Židů: vzpomínání, slavení, vyprávění*. Praha: Vyšehrad, 2002. Světová náboženství (Vyšehrad). ISBN 80-7021-551-8.
- SVĚTLÍK, Eduard. *Velká kniha židovských anekdot*. Ilustroval Jiří ŽIŽKA. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0334-7.
- Světská židovská hudba. In: *Wikipedia* [online]. [cit. 2018-04-18]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Secular_Jewish_music.
- Synagoga. In: *Wikipedia* [online]. [cit. 2018-04-18]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Synagoga>.
- SZLAKMANN, Charles. *Judaismus pro začátečníky*. Praha: TOGGA, 2003. ISBN 80-902912-9-5.
- TOMEK, Vratislav Václav. *Pražské židovské pověsti a legendy*. Praha: Dobrovský, 2013. Omega (Dobrovský). ISBN 978-80-7390-092-2.
- Trombenik. In: *Trombenik* [online]. 2018 [cit. 2018-05-06]. Dostupné z: <https://www.trombenik.cz/>.
- What makes klezmer sounds like that?. In: *Musical-U* [online]. [cit. 2018-04-15] Dostupné z: <https://www.musical-u.com/learn/what-makes-klezmer-sound-like-that-with-paul-green/>.
- Začal svátek světél. In: *Česká televize* [online]. [cit. 2018-04-04]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/2331379-zacal-svatek-svetel-zide-budou-osm-dni-rozsvecet-svicky-a-pripominat-si-zazrak>.
- Zuzana Jurková. In: *Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy* [online]. [cit. 2018-07-09]. Dostupné z: <https://fhs.cuni.cz/FHS-1305.html>.
- Židovská hudba. In: *Wikipedia* [online]. [cit. 2018-04-18]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Jewish_music.
- *Židovské písně: Širim jehudyjim*. Praha: Rosa, c2003. ISMN M-706518-05-3.

Seznam notových příloh

- 1 Drejdl - partitura pro zpěv a orffovské nástroje
- 2 Od jišamá - partitura pro zpěv, violoncello a flétnu
- 3 Sabbath prayer - kánon pro dva hlasy
- 4 Sabbath prayer - verze pro sólistu a dívčí trojhlas